

3. Bölüm

Antalya

Tarih I (Eski Dönem)

Antalya

Antalya

TARİH BÖLÜM ÖNSÖZÜ

Tarihçi Gözüyle ANTALYA

Antalya, dünya kentleri arasında şanslı olanlardan biridir. Öyle bir kent düşünün ki, tarihi eserleri ile geçmişten bugüne ışık tutan köklü bir kültürel mirasın sahibi; aradan geçen yüzlerce yıla rağmen yaşını hiçbir zaman göstermeyen, sürekli yenilenerek genç kalmayı başarabilmiş olsun. Anadolu'da insanlığa dair ilk bilgilerin elde edildiği Paleolitik Çağ'a ait Karain ve Beldibi Mağaraları, Anadolu uygarlıklarından günümüze ulaşmış kalıntılar, Roma Dönemi'nden Hadrianus Kapısı gibi eşsiz eserler, Türkiye Selçuklu Devleti'nden miras kalan Yivli Minare, kale, köprü, medrese gibi pek çok yapıt, yine Osmanlı Devleti'nden bugüne ulaşan benzersiz mekanlar, Antalya'nın tarihi güzelliklerine birer örnek teşkil ediyor.

Aynı şekilde düşünmeye devam edin, sürekli dinç kalabilen kentin yemyeşil görüntüsü uzak mesafelere doğru meltem esintisinde sürekli dalgalanıyor. Uçsuz bucaksız ormanları her daim içinde yaşayanları gençleştiriyor. Muhteşem doğasının stresten arındıran büyüğü, günümüz insanının aradığı en önemli özellik. Bu, dünyada pek az kentin sahip olabildiği bir ayrıcalıktır. Antalya, kendisini farklı kılan bu özelliğe tüm zamanlarda sahip olmuş bir kenttir.

Gözler, güneşin doyumsuz hale getirdiği kentin masmavi manzarasını seyretmekten hiç vazgeçemiyor. Antalya'yı görenler, kentte yaşayan halka adeta imreniyor ve kısa sürede olsa bu nadide şehirde yaşamının mutluluğunu paylaşmak istiyorlar.

Bergama Kralı II.Attalos (MÖ.159-138), bu topraklara ayak bastığında doğanın doyumsuz güzelliğine hayran kalmış, derhal burada bir şehir ve deniz üssü kurulmasını emretmiştir. Zaman içinde gelişen kentin güzelliğine, stratejik önemi de eklenir ve bu önem gittikçe artar. Öyle ki, Akdeniz'de güç sahibi olmayı arzulayan, Kıbrıs'a, Mısır'a veya Doğu Akdeniz kıyılarına uzanmak isteyen, ticarette etkin olmayı düşünen her gücün, mutlaka elde etmesi gereken mühim bir nokta olur. Üstelik, Türkiye Selçuklu Devleti gibi Anadolu'ya damgasını vuran bir devletin kışlık merkezi olarak seçilir. Osmanlı Devleti zamanında da önemini koruyan şehirlerden birisidir Antalya.

Tarih boyunca dünyanın bu güzel beldesine göz dikenler hiç eksik olmamıştır. Bu eşsiz güzelliğe göz dikenlerden biri de İtalya'dır. Yüzlerce yıldır bu güzel beldenin sahibi olan Antalyalılar, 28 Mart 1919'da şehirleri İtalya tarafından işgale uğradığında, istiklalini ve vatanını savunmak için İtilaf Devletlerine karşı birçok protesto telgrafları çekerek, kurtuluş mücadelesine katılmıştır. Bu uğurda Antalya Müdafaa-i Heyet-i Milliye Cemiyeti'ni kuran halk, sadece Antalya'nın korunması için değil, tüm işgalci devletlere karşı Anadolu'nun bütünlüğünü sağlamak maksadıyla çok büyük gayretler sarf etmiş, yaşanan bağımsızlık mücadelesinde sağladığı lojistik destek ve fiili katılım ile etkin vazifelerini fazlasıyla yerine getirmiştir. 5 Temmuz 1921'de İtalyanların Antalya'dan tamamıyla sökülüp atılması neticesinde vatanın bütünlüğü içerisinde Antalya'nın da yerini alması sağlanmıştır.

Antalya'ya ilk kez 6 Mart 1930 tarihinde gelip, burada 6 gün kalan, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin önderi Mustafa Kemal Paşa şöyle diyor: "Hiç şüphesiz, Antalya dünyanın en güzel yeridir". Atatürk çok doğru bir tespitte bulunmuş; günümüzde dünyanın çeşitli ülkelerinden milyonlarca insanın bu güzel şehri görmek için gelmesi, Antalya'nın Türkiye'nin turistik başkenti ve dünyaya açılan kapısı olarak anılması, ulu önderin haklılığını doğrulamıştır.

Bugün gelinen nokta odur ki, başlangıçta da belirttiğimiz üzere, sahip olduğu tarihi geçmişi, eşsiz doğa güzellikleri, güneşi ve denizi ile Antalya gerçekten dünyanın en güzel kentlerinden biridir. Bu güzelliğini, gerçekleştirdiği sanayi ve ziraat alanlarındaki başarılarla, ürettiği bilgi ve yetiştirdiği nitelikli insan sayesinde yükselttiği kültürel seviyesi ile de taçlandırmıştır. Gerek güzelliklerini gerekse tacını korumayı kendisine hedef tutmuş olan Antalya, bu amaçlarından hiçbir zaman feragat etmemeyi de ilke edinmiştir.

Elinizdeki kitap, işte tüm bu değerleri sizlere yansıtan bir ayna olacaktır. Antalya'nın en eski çağlarından bu yana geçirdiği evrimi, konunun uzmanları tarafından kaleme alınan bölümlerle sizlere aktarmaya ve ışık tutmaya çalışacaktır. Böylesi güzel bir projeyi hayata geçirmek amacıyla çalışan, emek veren ve katkı sağlayan tüm kurum ve kuruluşlara, yazarlara ve katılımcılara sonsuz teşekkürü bir borç bilir, saygılarımı sunarım.

Prof. Dr. İsrail KURTCEPHE
Akdeniz Üniversitesi Rektörü

TARİH I (ESKİ DÖNEM)

III. ESKİ DÖNEM ANTALYASI

III-I- BÖLGENİN PREHİSTORYASI VE TARİHİ DÖNEMLERİ

“PREHİSTORYA’DAN TARİHİ DÖNEMLERE KADAR ANTALYA BÖLGESİ”

1-Prehistorya

Doç. Dr. Recai TEKÖĞLÜ¹

Dünya nüfusunun oldukça sınırlı olduğu, insanların ancak küçük topluluklar halinde yaşamlarını sürdürdükleri evrelerde geçinme biçimi avcılık ve toplayıcılıktan oluşuyordu. Henüz tarıma geçilmemiş, meskenler inşa edilmemiş, yerleşik bir hayatın sürdürülmesi için sabit ikametgâhlar oluşturulmamıştı. Bu dönemlerde insanlar küçük topluluklar halinde bulabildikleri sığınaklarda yaşar, avcılık yaparlardı. Avlanmaya dayalı geçim modelinin sonucu olarak belirli zaman aralıkları içinde ikametgâhlarını değiştirirlerdi. Bu açıdan toplulukların yayılma alanları çok genişlemiştir. Anadolu yarımadasına ulaşmış grupların bazıları Boğazları geçmiş, Balkanlara ve oradan da Avrupa’ya yayılma imkânı bulmuşlardır. Henüz ısınma ve pişirme yollarını öğrenmişlerdi, taş ve ahşap aletlere biçim verebiliyor, çeşitli giysiler üretebiliyorlardı. Bu uzun dönemlere ait kanıtlar ele geçebilen insan ve hayvan kemiklerinden oluşmaktadır. Bizim maddi kanıtlarla izlerini sürebildiğimiz dönemler insanların alet yapmaya başladıkları dönemlerdir. Kullanılan aletlerin niteliğine göre arkeologlar, “Taş”, “Toprak” ve “Maden” evreleri ayırtırlar. Gerçekten de kullanılan aletin niteliği ve kullanılma biçimi, bu ilkel insan kümelerinin yaşamında köklü değişikliklere yol açmış, göçebelikten yerleşik yaşama geçmesini sağlamış ve sonuçta da devlet başlığı altında toplumsallaştırmıştır. Bu çok uzun ve sabırla işlenmeyi gerektiren bir süreçtir. Belirli yazı türleriyle kendimizi anlatabildiğimiz, örgütlü meslek grupları ve siyasal rejimlerle kendimizi temsil ettiğimiz tarihi çağların toplamı günümüzden 5.500 yıl kadar eskiye gider, ama tarih öncesi evreler 500.000-400.000 gibi rakamlarla telaffuz edilmektedir. Böylesine uzun bir dönemi, antropologların ve arkeologların yürüttükleri kazı ve yüzey araştırmaları sayesinde bilebiliyoruz.

Anadolu’da çok geniş bir coğrafya alanında yürütülen araştırmalarda çeşitli canlı türlerine ait kemik kalıntılara rastlanmaktadır. Bunlar arasında hem nesli tükenmiş ve halen varlığını sürdüren hayvanlar hem de

homo sapiens sapiens türünde insana ilişkin sistematik kalıntılar yer almaktadır. Araştırmalardan dönemin iklim yapısı, coğrafya özellikleri, fauna ve flora sistemleriyle ilgili değerli bilgiler elde edilmektedir.

Anadolu’da homo sapiens’e ait bilinen en eski yerleşim alanlarından bir tanesi Antalya kent merkezinden yaklaşık 30 km kuzeybatıda Korkuteli yolu üzerinde bulunan Karain Mağarası’dır. Tarihlendirilmesi günümüzden yaklaşık 500.000 yıl kadar geriye, başka bir deyişle Alt Paleolitik Çağa uzanmaktadır. Paleolitik çağ, Eski Taş Devri anlamına gelmektedir. Bu çağ günümüzden 2 milyon yıl kadar geriye gider ve günümüzden 12.000-10.000 yıl önce de sona erer. Alt Paleolitik Çağ ise, bu zaman diliminin 2 milyon ila 140.000 yılları arasında kalan evresini içerir. Karain’de homo sapiens neandertalensis’e ilişkin kemik kalıntıları da ele geçmiştir. Bunlar, tüm Anadolu’da ele geçen en erken fosil kalıntılarıdır. Karain, Roma imparatorluk çağına kadar iskân görmüş, araştırmalara stratifikasyon sağlayan önemli bir yerleşim alanıdır. 140.000 ila 40.000/30.000 yılları arasında kalan Orta Paleolitik Çağ’da Karain Mağarası Anadolu’daki diğer Orta Paleolitik Çağ yerleşimleriyle karşılaştırılmasına olanak sağlayan veriler sunmaktadır. Taş alet endüstrisinde belirgin bir gelişme görülmektedir. İrice yongalanmış taş aletlerin yerini ince, küçük çentikli sistematik yongalanmış taş aletler almıştır. Avlanma amacıyla üretilmiş olan aletlerin yanında kesme, doğrama ve kıyma işlemlerine yarayacak bir çeşitlenmeye rastlanmaktadır. Yanmış kemik ve odun kalıntıları bu dönemde görülmektedir. Elmalı yakınlarındaki Kocapınar Köyü’nde de Geç Orta Paleolitik evreye ilişkin buluntulara rastlanmıştır. Orta Paleolitik Çağ’dan Üst Paleolitik Çağ’a geçiş daha çok çevresel koşulların yol açtığı değişikliklerle belirginleşmiştir. İklimde önemli çapta bir soğuma olmuş, bunun sonucu olarak çeşitli canlı türleri yok olup gitmiştir. Anadolu’da varlıkları zaten çok sınırlı olan homo sapiens neandertalensis yeni yaşam koşullarına ayak uyduramamıştır. Üst Paleolitik Çağ, çevre koşullarını alet üretimindeki başarısı, sürati ve çeşitliliğiyle aşabilmiş homo sapiens, sapiens’in egemenlik ve yayılma evresi olarak anlaşılmaktadır. Bu döneme ait kalıntılara hemen hemen Anadolu’nun pek çok bölgesinde rastlanmaktadır. Bu dönem günümüzden 40.000/30.000 ila 12.000/10.000 yılları arasında kalan evre olarak anlaşılmaktadır. Karain mağarasının yakınındaki Öküzini Mağarası, bu çağın son evreleri hakkında değerli veriler sağlamaktadır ve bunlar günümüzden 16.000 yıl öncesine tarihlenebilmektedirler.

Üst Paleolitik Çağ, iklim değişiklikleriyle sona ermiştir. Avrupa’nın kuzeyini kaplayan buzulların geri çekilmesiyle iklim ılımanlaşmış, yağışlar artmış, deniz seviyesi yükselmiştir. Bu şartlar özellikle Yakın Doğu ve Doğu Akdeniz’de yeni geçinme yollarının doğmasına ve artmasına yol açmıştır. Homo sapiens sapiens yine barınaklarda yaşıyordu, ancak silah endüstrisinde ba-

şardığı değişiklik ve yenilikler onu başka bir çağa sokmuştur. Nispeten daha kısa süren bu çağ, Epipaleolitik veya Mesolitik Çağ olarak tanımlanır. Orta Taş Çağı demektir. Kullanılan alet ham maddesi yine taştı, ancak bu kez mikrolit ve kompozit aletler üretme becerisi ortaya çıkmış, avlanmanın türüne göre ok, yay, küçük ölçekli mızraklar ve çeşitli baltalar geliştirilmiştir. Bu döneme ait yerleşim yerleri arasında Antalya bölgesinden önemli mağaralar tespit edilmiştir. Karain ve Öküzini Mağaralarının yanında özellikle Beldibi bölgesinde kalan Belbaşı, Hayıtlıgöl, Kumbucağı ve Sarıçınar kaya sığınaklarının adları sayılabilir. Bunların bazılarında kazıma ve aşı boyasıyla boyanmış mağara resimlerine rastlanmaktadır.

Epipaleolitik Çağ, özellikle tarım ekonomilerinin ortaya çıkışıyla sona erer ve başlangıcı bölgeden bölgeye değişiklik gösteren Neolitik Çağ yani Yeni Taş Çağı, devreye girer. Neolitik Çağ, çeşitli Yakın Doğu ülkelerinde günümüzden 10.000-7.000 yıl önce başlamıştır. Neolitik Çağı belirleyen özellikler arasında başta iklim değişikliği yer alır. Bu iklim değişikliği arpa, yulaf, çavdar, buğday ve baklagillerin tarımda kullanılmasına yol açmıştır. Böylece daha kalabalık nüfusların toplandığı yerleşim yerleri, köyler, ortaya çıkar. Kerpiç mimari, saz ve odun malzemenin yerini alır. En önemli gelişmelerden bir tanesi de toprağın alet ve kap üretiminde kullanılmasıdır. Hem güneş altında kurutmak hem de ocakta pişirmek suretiyle keramik üretimi ve endüstrisi ortaya çıkmıştır. Neolitik Çağın incelenmesinde çanak çömleğin varlığı ve yokluğu belirleyici bir rol oynamaktadır. Keramik malzemenin kullanımı, ilkel insanın günlük yaşamını oldukça derinden etkilemiştir. En önemli iki gelişmeyi bu sürece borçluyuz. Bir tanesi, yerleşik toplumlara özgü üretim ve depolama, diğeri de en geniş anlamıyla kültür kavramının belirli bir halk grubuna adapte edilebilmesi. Antalya il sınırları içinde kalan bölgede Neolitik Çağ yerleşim alanları çok değildir. Ovalık alanda Prehistorya yerleşimleri kıt, ancak sistemli bir araştırmaya konu olmamakla birlikte Manavgat yakınlarındaki Pazarcık'da Üçtepler ve Aksu yakınlarındaki Murtana ve Solak'da Prehistorya Çağ tarihlenenebilen çanak çömlek parçaları tespit edilmiştir. Yayla alanlarında ise yalnızca Bademağacı Höyük'te yapılan sistematik kazılarda bir takım sonuçlara ulaşılmıştır. Batı Akdeniz bölgesinde Beldibi Kaya Sığınağı, Bademağacı ve kısmen Bucak'taki Höyük şimdilik bölgenin bilinen en eski Neolitik yerleşimleridir ve burada ele geçen keramiklerin Burdur Kuruçay'la ilişkisi olduğu anlaşılmıştır. Başka bir deyişle Neolitik Çağ, bölgenin kendi dinamiklerinin sonucunda değil, tarımın ve endüstrisinin dışarıdan gelişile başlamıştır. Bu çağda Orta ve Güneydoğu Anadolu'da, Yakın Doğu ve Kuzeybatı Afrika'da akarsu kıyılarında önemli kültür merkezlerinin ve kalabalık kent dokularının ortaya çıktığı görülmektedir. Nüfus hareketlerini belirleyen en önemli faktörün tarı-

mın yayılması olduğu ve yayılmanın Orta Anadolu'dan Adalar ve Balkanlara doğru genişlemiş olduğu anlaşılmaktadır.

Neolitik Çağ'da pişmiş keramiğin üretilmesinde kullanılan teknik, aynı zamanda metalurjinin gelişmesine yol açmıştır. Bakır kullanımı ve yaygınlığı bakımından tüm Eskiçağ'da bir devir özelliği gösterir. Bu nedenle Neolitik Çağ'dan sonra gelen çağa Kalkolitik

Çağ adı verilir. Bakır Taş Çağı anlamına gelir. Ortalama olarak M.Ö. 6. binyılın başlarından itibaren bakırın kullanılmaya başlandığı tespit edilmektedir. Bölgede Kalkolitik Çağ'da bir nüfus hareketi ve yapılması tespit edilmemektedir, ancak hemen sınırdaki bulunan Burdur'daki Hacılar ve Kuruçay oldukça değerli veriler sağlamışlardır. Zengin geometrik desenli kaplar, oldukça ilgi çekici bezeme örnekleri ve ana tanrıça biçimli topraktan yapılmış heykelticikler bu dönemde oldukça karakterize olmuştur. Çevresi surlarla çevrilmiş yerleşim alanlarına rastlanmaktadır. Kalkolitik dönemin en zayıf görüldüğü alanlardan bir tanesi ise Antalya bölgesidir. Maden çağlarının ikinci evresi bakırın kalayla karıştırılması sonucu elde edilen bronzdan oluşmaktadır. M.Ö. 4. binyılın sonları ile 3. binyılın başları Bronz Çağın başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Evre, yaklaşık 3 binyıl sürmüştür. Bronz, işlenmiş bakıra oranla daha dayanıklıydı ve aşınması daha zordu. Silah üretiminde çok etkili kullanılmıştır, ancak üretimi zor ve masraflıydı. Ayrıca kült objelerinde de sıkça kullanıldığı görülmektedir. Altın, gümüş ve elektronun kullanımında bir artış vardır. Pişmiş toprak eserler, büyük bir zenginlik ve çeşitlilik göstermektedir. Bronz çağı, bir bütün olarak ele alındığı zaman, Prehistorya'nın sona erip tarihin başladığı dönem olarak kabul edilebilir. Burada sınırı belirleyen ayırım, yazının icadıdır. Erken Bronz evresinden itibaren Mısır'da ve Sümer'de resim niteliğinde piktografik yazılar kullanılmaya başlanmıştır. Mısır'da sembolik nitelikteki yazı giderek tam bir piktografik yazıya, yani hiyeroglif yazısına dönüşürken, Ön Asya'da resim yazısının yerini biçimsel olarak soyutlaşmış çivi yazısı almıştır. Bu yazılar birleşik Mısır'ın, Sümer, Akad ve Elam gibi büyük devletlerin yazışma aracı olmuştur. Yazının icadı genel anlamda insanlık tarihi için bir dönüm noktasıdır. Anadolu coğrafyası bu türden gelişmelere ancak yaklaşık 1.500 yıl sonra katılacaktır. Bronz Çağı, aynı zamanda çeşitli göç ve istila hareketleriyle kendini gösteren bir çağdır. Batı Anadolu ile başta Girit olmak üzere Ege Adaları arasında çanak çömlekle temsil edilen kültürde bir benzerlik tespit edilmektedir. Bu benzerlik Adalarda yaşayan halkların kökeninin Anadolu olduğu görüşünü desteklemektedir. Ayrıca İç Anadolu'da ve Batı ve Güney sahilleri boyunca ortaya çıkan yerleşim yerlerindeki kültürün M.Ö. 2. binyılın ortalarında Anadolu'da egemen olan kültür ve nüfus yapılanmasıyla bir devamlılık içinde olduğu anlaşılmaktadır. Büyük bir olasılıkla Hint-Avrupa kökenden

bazı halklar Erken Bronz I evresinin başlarından itibaren Anadolu'ya girmişlerdir. Bronz çağının erken evreleri, bölgede Elmalı yakınlarındaki Karataş-Semayük, Müğren Höyüğü, Hacimusalar ve Bademağacı bulgularıyla desteklenmektedir. Erken Bronz Çağının son evrelerine doğru genel anlamda Anadolu coğrafyası Ön Asya devletlerinin ilgi alanına girmiştir. Akad hanedanlığının kurucusu ve M.Ö. 2334-2269 yılları arasında hüküm sürmüş olan Sargon, Amanos ve Toroslari geçmek istemiş, ancak birleşik güçlerin gösterdiği direnç sonucunda geri çekilmiştir. Anadolu'da bu çağda önemli kent devletlerinin bulunduğu çok çeşitli bölgelerde yapılan kazılarda ele geçmiş seçkin arkeolojik buluntulardan anlaşılmaktadır. Nitekim 2. binyılın başlangıcından itibaren Asurluların hem karada hem de sahil şeridinde ticaret yolları oluşturmaya başladıkları görülmüştür. 17. yüzyılın sonlarına kadar Ticaret Kolonileri Çağı yaşanmıştır. Yazı, Anadolu'ya ilk defa bu dönemde çivi yazısı olarak girmiştir. Anadolu'ya özgü Kültepe Akadçası denen dil, Anadolu'nun ilk yazılı belgelerinin dili olmuştur. Bu çağda Anadolu'da önemli ölçekte kent devletlerinin ortaya çıktığını ve bunlardan yine Kültepe, veya Kaneş, kökenli bir kolun Hattuşa'yı iskan etmek suretiyle Hitit devletini kurduğunu görüyoruz. Hitit devleti, Anadolu kökenli halkların tarihi gelişiminin başlangıcını ifade eder.

2-Hitit Çağı

Bütün bu gelişmelerin yaşandığı dönemlerde Antalya bölgesi, tamamen sessiz ve etkisiz bir süreç geçirmiştir. Bölgenin tarih sahnesine çıkabilmesi Hitit krallarının Batı Anadolu seferleri düzenlemesine kadar bekleyecektir. Bugünkü Antalya il sınırları içinde kalan çeşitli eski coğrafya adlarının Hitit çağından kalma olduğunu güvenle öne sürebiliyoruz. Bunlar arasında Perge, Kesros, Patara gibi yer adları sıralanabilir. Bunlardan bazılarını ilk kez M.Ö.1267-1237 yılları arasında hüküm sürmüş Hattusilis III'ün "Yıllıklar" ında rastlanmaktadır. Yıllıklarda Nahita ve Sallusa kentleri Lukka ülkeleri arasında sayılmışlardır. Nahita adı Magudos'a karşılık gelebilir. Bugünkü Niğde kentinin adı Helen-ce Nagidos olarak söylenirdi ve bu isim Hititler çağındaki Nahitiya adından geçmiştir. Araplar ve Bizanslılar ise bu kente Magida derlerdi. Doğal olarak M ve N seslerinin tarihi olarak yer değiştirmesi olasıdır. Hititler dönemindeki bir yer adının içinde geçen "h" sesi ise Helence'de genel olarak "g" veya "k" ile gösterilmiştir. Bu kurallı olarak ortaya çıkan ses değişikliklerinden bir tanesidir. Benzer bir şekilde Sallusa ve Silluon adları da kökensel bir benzerlik gösterebilirler.

Doğal olarak şu aşamadaki bilgilerimiz çerçevesinde Magudos ve Silluon kentlerinin Hitit çağından geriye kalmış olduklarını destekleyebilecek her hangi bir arkeolojik kanıt mevcut değildir. Ancak bir etimolojik varsayımın mutlaka arkeolojik bir kanıtlarla desteklenmesi zorunluluğu bir şart olarak aranmama-

lıdır. Dil teknikleri açısından bu türden yer adlarının kökeninin Hellence olmadığını söylemek bile yeterlidir. Kaldı ki, örneğin, Perge'de bu türden bir tartışma hem dil hem de arkeolojik açıdan bir sonuca bağlanmıştır. Perge kentinde Hitit çağına ait buluntular artık tartışma götürmeksizin ortaya çıkmıştır. Kentin adı da M.Ö. 1237-1209 yılları arasında hüküm sürmüş Tudhaliya IV zamanına ait bir antlaşma metninde de açıkça geçmektedir. Hitit kralı Tudhaliya, antlaşma imzaladığı Hitit kralı Muwatalli'nin oğlu Kurunta ile sınırları belirlerken şöyle demiştir: "Kastaraya nehrine kadar olan topraklar Hulaya-Nehri ülkesinde Tarhuntassa'ya sınır olsun. Kastaraya nehrinin yakınındaki Parha ise Lukka ülkesi sınırlarında kalmaktadır. Bu ülkeyi ele geçirirsem, bu toprakları da senin ülkeneye katacağım".

Kastaraya, açıkça bugünkü Aksu Çayının Hellen-Roma çağındaki söylenişi olan Kestros'a karşılık gelmektedir. Bunun yanı başındaki Parha kenti de yine Hellen-Roma çağındaki söylenişiyile Perge'dir. Tarihi coğrafya açısından ele alındığı zaman Hitit metinlerinden Aksu'ya kadar gelen bölgenin apenaj Tarhuntassa devletine, Perge'den itibaren başlayan toprakların da Lukka memleketine ait olduğu anlaşılmaktadır. Tarhuntassa kentinin yeri tespit edilmemiş olmakla birlikte Tarhuntassa devletinin sınırları nispeten daha iyi bilinmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla bu devletin güneydoğu sınırları Silifke civarından başlamakta ve tüm sahil boyunca ilerleyerek Aksu'da sona ermektedir. Kuzeybatı sınırı ise Eğirdir ve Beyşehir Gölleri üzerinden düz bir hat halinde Konya Hatip'e ulaşmakta ve buradan Karaman'a kadar devam etmektedir. Bu devletin Aksu'ya kadar uzanan bir kısmı Hulaya Nehri memleketi sınırlarında kalmaktadır. Hulaya Nehri, Manavgat Çayı olabilir.

Antalya il sınırları içinde kalan sahada şimdiye değin Hitit çağından her hangi bir yazılı belge ele geçmemiştir. Bu nedenle doğrudan doğruya bir belge üzerinden tartışma yapabilecek durumda değiliz, ancak dolaylı olarak, Tunç çağında bölgede yaşamış halk grupları hakkında bir takım görüşlerimiz mevcuttur. Özellikle Tirmice'de, Pamphulia Helen lehçesinde ve Sidece'de korunmuş olan çeşitli dil özelliklerine ve şahıs adları yapılarına bakarak bölgede yaşayan halk gruplarının Anadolu kökenli Hint-Avrupa kavimleri olduğu sonucu elde edilebilmektedir.

Hitit devletinin yıkılışına eşlik eden sürede bölgede neler olup bittiğini bilmiyoruz.

Çeşitli Hitit metinlerden bölgede daha çok denizcilik faaliyetlerinin yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Hitit devletinin güney-batı Anadolu'yla Kıbrıs arasında kalan bölgeyi korsanlık nedeniyle kontrol edemediği ve müttefik devletlerden yardım istediği belgelere yansımıştır. Milletlerarası deniz taşımacılığında bölgenin bir rolü olduğu, tespit edilen gemi batıklarından bellidir. Kaş yakınlarındaki Uluburun ve Adrasan yakınları

rındaki Gelidonya batıkları Tunç çağındaki deniz ticareti hakkında değerli bilgiler vermektedir. Şüphesiz il sınırları içinde kalan alanda oldukça nadir rastlanan Tunç çağı verilerine yenilerinin katılması bölgenin arkeolojik niteliğinin anlaşılmasına değerli katkılar sağlayacaktır. Oldukça yakın bir dönemde Kumluca yakınlarındaki Gagai ören alanını civarında Tunç çağı keramik kalıntılarına rastlanmıştır. Buluntular, Batı Antalya sahil güzergâhının Elmalı eksenli bir kültürel dokunun içinde bulunduğuna işaret edebilir.

Tunç çağının ve Hitit devletinin sona ermesine neden olan sebeplerin başında büyük istilacı grupların ve kullandıkları demirden eşyaların büyük bir rolü vardır. Üretimi tunca göre daha kolay, kullanımı daha yaygın olan demir, büyük kitlelerin elinde silaha dönüşünce kavimlerin kaynaşması kaçınılmaz olmuştur. M.Ö. 12. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan yeni çağa Demir Çağı denir. Bu çağı karakterize eden özelliklerin başında “Kavim Göçleri” ve ardından gelen “Karanlık Dönem” yer almaktadır. Kavim Göçleri dönemi arkeolojik bakımdan ispat edilmemiş, ancak çeşitli tarihi belgelerin yorumlanmasından anlaşılan bir durumdur. Mısır belgelerinde Batı Anadolu’dan kalkıp bütün Anadolu’yu, Kıbrıs’ı, Filistin’i yerle bir ederek Mısır kapılarına dayanmış olan insanlara “Deniz Kavimleri” adı verilmiştir. Bu kavimlerin kökeni hakkında hala devam eden tartışmalar bulunmaktadır. Kavimlerin kaynaşmalarına örnek gösterilen başka bir unsur da Troya savaşı sonrası bir kurucu önderin başkanlığında sağa sola dağılan halk gruplarıdır. Ayrıca, Helen anakarasında Muken’lerin yıkılmasına sebep olan kuzeyli Dor kavimlerinden söz edilmektedir. Bu çağda Balkanlardan Anadolu’ya geldikleri var sayılan kavimlerden bir tanesi de Fruglar’dır. Demir çağının başlangıcında kavim kaynaşmalarının meydana gelmiş olması, Karanlık Çağ sonrası ortaya çıkan tamamen farklı nitelikteki yeni halk gruplarından da anlaşılabilir. Kavim istilaları, başladığı gibi sona ermiş, evreleri bölgelere göre değişmekle birlikte en az 200 ila 300 yıllık bir kopukluk yaşanmasına sebep olmuştur. Yine de bu çağın başlangıç yüzyıllarında Anadolu’nun güney ve orta kısımlarında ikinci binyıl geleneklerini sürdüren şehir devletleri ortaya çıkmıştır. Bu şehir devletlerinden bazılarının, Ereğli’deki Tuwana krallığıyla Adana’daki Hiyawa krallığının etki alanı büyük bir olasılıkla Antalya il sınırları içinde kalan toprakların bir bölümüne ulaşıyordu. Bu kapsamda Aspendos kent adının Adana’daki Hiyawa krallığına bağlı General Azatiwataya ile aynı kökenden isimler olmaları anlamlıdır. Azatiwataya aynı zamanda bir kent adıdır ve tam olarak Pamfilya Helen lehçesinde “Aspendoslu” sözcüğünün karşılığı olan Estvediyus ile eştir.

Bu çağda kentin doğu sınırlarının Ön Asyalı kavimlerle ilişkisi olduğunu gösteren başka bir belge de M.Ö. 8. yüzyıla tarihlenen, Alanya yakınlarındaki Cebel-i Reis Dağında bulunmuş Fenikece bir yazıttır.

Fenikece, Eski Anadolu dillerinden olmamakla birlikte, özellikle 9. yüzyıldan itibaren bir diplomasi dili olarak bölgeye girmiştir. Hiyeroglif yazılı kitabelere zaman zaman bu diplomasi dilinin eşlik ettiği görülmektedir, ancak çeşitli Fenike kolonileri Kıbrıs’ta daha etkin bir şekilde faaliyettedirler.

Tirmiler Kent sınırları içinde belirli bir dil ve arkeoloji vasfıyla tanımlanabilen ilk büyük uygarlık Tirmilere aittir. Teke Yarımadasının hemen hemen tamamına yerleşmişlerdir.

Bunlara ait yüzlerce kaya mezarı, lahit, stel ve dikme anıtlar kentin batı ve kuzeybatı sınırları içine dağılmıştır. Tirmilerin Helenceyle ilgisi olmayan özgün bir yazı ve dilleri vardır. M.Ö. 5. yüzyılın başlangıcından Makedon Aleksander’in gelişine kadar yazılı varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Helenler, bu yerli Anadolu kökeninden gelen insanların yaşadığı bölgeye Lukiya adını vermiştir, ancak Helen kaynakları titizlikle incelendiği zaman “Lukiyalı” sözcüğünden Helenlerin kast edildiği anlaşılabilecektir. Herodotos, bunların Girit kökenli olduklarını ve adadan göçtükleri sırada bunlara Termilai dendiğini söylemiştir. Ancak bugün dil ilişkilerinden de çok iyi bildiğimiz üzere Tirmilerin Giritli olabilecekleri görüşü tarihi değildir. Helen tarihçileri doğal olarak memleketin yerel adı hakkında bazı duyumlara sahiplerdi, ancak genel tarihçi yaklaşımları o çağlarda çok rağbet gören, tıpkı Eski Mısırlıların ve Yahudilerin yaptığına benzer bir şekilde kavimlerin soyları ve boylarına yönelik Helenci bir ideoloji içeriyordu. Bu nedenle objektiflikten uzak sayısız halkın kökenini Helenleştirmiş ve Helen soylarına bağlamışlardır. Oysa burada yaşayan yerli halk kendilerine Tirmili, ülkelerine de Trm belgelerinde bu adı mis derlerdi. Persler de bu adı benimsemiş ve kullanmışlardır. Diğer Ön Asya halkları da aynı adlandırma şeklini benimsemişlerdir. Biz Türkçe’de bu yerli insanlara “Lukiyalı” değil, “Tirmili” denmesinin daha doğru ve tarihi bir yaklaşım olduğunu savunuyoruz. Helenistik çağdan itibaren bölge, yoğun ve giderek artan bir şekilde Helen kültürünün etkisi altına girmiş olduğu için Greko-Romen dönemde bölge adı tam olarak Lukiya’ya dönüşmüştü ve bu bölge adından hareketle burada yaşayanlara Lukiyalı denirdi. Ayrıca “Lukiyalı” adı, bir etnik ad değildir, “Lukiya bölgesinden olan kimse” anlamında bir genelleştirme sıfatıdır.

Anadolu’nun ikinci ve birinci binyıl dil ve tarih dinamiklerini yeterince dikkate almayan kimseler Lukia adının, Helenlerden de önceye, Hitit metinlerinde geçen Lukka adına kadar dayandığını düşünürler ve bir aracı gelenek olarak Homeros’tan söz ederler. Öncelikle Homeros, tarihi anlamda bir aracı geleneği temsil etmez. Ayrıca Homeros’un sözünü ettiği Sarpedon ve Bellerophon gibi şahsiyetler ve İlias destanında adı anılan Lukiyalılar yine yerlilerden değil, Helen kökenindendirler. Bunların Anadolu’nun yerli halkı olduğunu

ima eden bir tek satır dahi yoktur. Bunun dışında, Pamfilyalılar kısmında da ele alınacağı gibi, Anadolu'nun ikinci binyıl geleneklerini birinci binyılda sürdürmesi olanaklı Helen halkları da o çağda Anadolu'da mevcut değildi. Lukiya adı, Helen "soylar ve boylar" ideolojisinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Yer adlarının hangi süreçler üzerinden koruna gelmiş olabileceğini bildiğimiz belirli bir formül yoktur. Yer adlarının devamlılığının veya devamsızlığının sayısız modeli vardır. Tirmiler, dil özelliklerinden de çok iyi bildiğimiz üzere, Anadolu'nun ikinci binyıl halklarındandır. Bunların dili, batı ve güneybatı Anadolu'ya yayılmış olan Luvî'lerin dilinden etkilenmiştir. Kaynaklarda sıkça Luvice'nin bir ardılı gibi gösterilir, ancak bu bütünüyle doğru bir yaklaşım değildir, çünkü Tirmilerin dilinde Luvice'den daha eskilere giden Hint-Avrupa ses özelliklerine rastlanır. Dolayısıyla burada Luvice'yle yakın ilişkileri olan, ancak kökenini Luvice'den almamış bir dil söz konusudur.

Tirmiler, Batı Anadolu'nun Fruglar ve Şfardlar (Sardisli= Ludiyalı) gibi çeşitli halklarının aksine başlangıcından itibaren etkin bir siyasi birlik oluşturmamışlardır. Göçmenlik, paralı askerlik ve sürgünlük bilmezlerdi. Bunlar, sahildeki veya yayladaki yüksek bir tepeye konumlanmış tahkimatlı kentlerde "Kent Beylikleri" düzeninde yaşayan feodal bir toplumdan meydana geliyorlardı. Herodotos'un söylediği, ana yanlı "matriarkal" bir yaşamları olduğu açıklaması, Tirmi dilindeki yazıtlarda doğrulanmış bir konu değildir, ancak Artemis, Leto ve Maliya gibi tanrıçalara ve "yücelmiş ana" temalarına yazıtlarda rastlanır.

Tirmi ülkesi, M.Ö. 546-538 yılları arasında Pers kralı Kuros'un generali Harpagos tarafından ele geçirilmiştir. Perslerin bölgeyi ele geçirmesi, tam bir atılım ve canlanma dönemine yol açmıştır. Perslerin çeşitli Anadolu halkları üzerindeki etkisi hep çok olumlu olmuştur. Öncelikle, bu küçük halkların belirli bir siyasi rejim altında yönetilmeleri bunların ekonomik açıdan önünü açmıştır. Gelişmeleri ve kalkınmaları bu döneme rast gelir. Perslerin Anadolu'da oluşturdukları rejim, bir tür Valilik niteliğindeki "Satraplık"lardan oluşuyordu. Çağın en önemli ve en güçlü devleti olan Persler, bu insanların sanatlarını, dillerini ve yazılarını derinden etkilemiştir. Olasılıkla Tirmilerin Helenlerle olan ilişkileri Perslerin gelişinden önceki evrelere kadar gitmesine rağmen, Helenler bu insanlar üzerinde böyle bir itici rol oynamamış, Perslere karşılık olarak bölgede yaşayan sınırlı sayıdaki Helenleri ve Helen dostlarını kollamış ve gözetmişlerdir. Helen kültürü daha o çağda bir dünya kültürü olma yönünde yol kat ettiği için doğal olarak Tirmilerin üzerinde bu kapsamda bir Helen etkisinden de söz edilebilir.

Tirmilerin Pers istilasından sonraki siyasi rejimleri hakkında tam bir görüş bildirmek zordur. Persler, genel olarak, ele geçirdikleri ülkedeki siyasi sisteme ka-

rışmazlardı, ancak ülkenin veya bölgenin en ileri gelen Bey ve Kralını kendi satraplarına karşı sorumlu tutardı. İlk dönemin siyasi düzeni hakkında pek fazla bir şey söylenememektedir. Genel olarak bölgeyi ele geçiren Harpagos'un soyu tarafından yönetilmiş oldukları söylenmesine karşın, konu tam bir açıklık kazanmamıştır. Bir dönem Lidya'da konumlanmış olan satraplığa bağlı olarak yaşadıkları da bilinmektedir. Tirmilerin M.Ö. 454 yılı civarında Helenlerle Persler arasındaki savaşın bir sonucu olarak kurulan Delos Birliğine katıldıkları görülmektedir. Bu dönemde Ksanthos kökenli bir ailenin zamanla siyasi ağırlık kazandığı ve M.Ö. yaklaşık 450'li yıllardan itibaren etkin olduğu görülmektedir. Tirmi ülkesi 412'de tekrar Perslerin eline geçmiştir. 362 civarında baş gösteren Satrap İsyanları sırasında ülke siyasi ve askeri çekişmelerin içine düşmüş, doğuda Limyra'da (Kumluca) egemenlik kuran Perikle ile batıdaki Kariya satrapı Mausolos arasındaki çekişmelere sahne olmuştur. Çok geçmeden Tirmi ülkesi Karya satraplığına bağlanmıştır. Bu satraplık dönemi M.Ö. 334/3'de Makedon Aleksander'in Pers Seferiyle sona ermiştir. Aleksander'in Anadolu'ya ayak basması istisnasız bütün yerel halkların siyasi ve kültürel sonunu getirmiştir. Aleksander'in komutanlarından Nearchos'un bir dönem bölgeyi yönettiği söylenmektedir, ancak bu dönem çok kısa sürmüştür, çünkü başka komutanların da bölgeyi idareleri altına aldıklarına dair söylentiler vardır. Bunlardan en etkin olanı 305/4'da Mısır'da krallığını ilan etmiş olan I. Ptolemaios Soter, kısa bir süre sonra Tirmi ülkesinin de dâhil olduğu çeşitli bölgeleri Anadolu'dan topraklarına katmıştır. Bunun izleri, özellikle II. Ptolemaios Philadelphos'un eşi Arsinoe'nin adının bir dönem Patara kentine verilmesinde görülür. Bölgenin belki de en uzun süren barış dönemlerinden bir tanesi de bu evrede görülür. Ancak Helenistik krallar özellikle M.Ö. 2. yüzyılda bir kaynaşma içine düşmüştür. Bunların başında Seleukos krallığı gelir. M.Ö. 222-187 yılları arasında krallık yapmış olan III. Antiokhos, 197'de Patara'ya kadar olan kentlerin bir bölümünü topraklarına katmıştır, ancak 188'de Apamea Antlaşması'yla bölge bu kez de Rodoslu'ların eline geçmiştir. Bu süreç 168'de federatif bir niteliği bulunan Lukiya Birliği'nin kurulmasına kadar devam etmiştir. Bölge, tam olarak bu dönemden itibaren devlet adı olarak resmen "Lukiya" unvanını kullanmaktadır. Artık bölgeyi özgünleştiren halkın yazısı, dili ve sanatı ortadan kalkmış, nüfus ve kültür kısmen Helenleşmiş ve bir bütün olarak Helen etkisine girmiştir.

3-Miluas ve Soluma

Tirmi ülkesinin Helenistik dönem öncesi halkı, Tirmi kökenli çoğunluktan oluşuyordu.

Ancak onların dışında başka halkların da olabileceğine ilişkin kanıtlar vardır. Bunların arasında en başta Kaş'ta limana inen çarşının hemen başındaki gör-

kemli lahitin üzerinde bulunan yazıtın dilini konuşmuş olan kimseler gelir. Bu insanların diline ait belgelere ayrıca Ksanthos kentindeki tiyatronun hemen yakınında bulunan dikme anıtın üzerinde de rastlanmaktadır. Bazı araştırmacılar bu yazıtların dilini konuşmuş olan insanların Miluaslı olduklarını düşünmektedir. Ancak bunu doğrulayabilecek herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. Bu yalnızca bir varsayımdır. Herodotos'a göre bölgede Lukiyalı'lardan önce Termilyalılar, onlardan önce de Miluaslılar ve Solumalılar ikamet ediyorlardı. Herodotos'un sık sık efsanelerle iç içe geçmiş açıklamalarını başka tarihi yaklaşım noktaları buluncaya kadar ihtiyatla karşılamak daha gerçekçi bir yaklaşım olur. Dolayısıyla Solumalılar ve Miluaslıları efsaneler alanından çıkaracak veriler şimdilik mevcut değildir. Çeşitli araştırmalarda bu dile Tirmi B (veya Lukiya B) adını verenler de vardır. Bu dili konuşan halk için her hangi bir siyasi tarih detayı bilinmemektedir.

4-Rodoslular ve Dorlar

Eski Yunan kaynakları bölgenin doğusunda özellikle Kumluca ve Phaselis arasında kalan çeşitli kentlerin erken dönemlerde Rodoslular tarafından kolonileştirildiklerini söylemektedir. Kumluca yakınlarında bulunan Rhodiopolis kenti bunun bir kanıtı sayılmaktadır. Phaselis'in ise M. Ö. 7. yüzyılda Rodos Lindos'undan gelen göçmenlerce kurulduğu kabul edilmektedir. Bunlar Dor Helencesi konuşuyorlardı. Phaselis'in siyasi tarihte önemli bir yeri vardır. "Helen dostu" kentlerden sayılır.

5-Pamfuliya ve Pamfuliyalılar

Antalya İl sınırlarının önemli bir bölümü, Helen-Roma çağlarında Pamphulia (=Pamfuliya) adıyla anılıyordu. Sınırları, kaba hatlarla doğuda Kilikiya, kuzey doğuda Lukaoniya, kuzeyde Pisidiya ve batıda Lukiya ile çevriliydi. Ancak Pamfuliya bölgesinin Klasik Çağ'da sahip olabileceği sınırlar tam anlaşılmış değildir. M.Ö. 6. yüzyılda yaşamış Miletli Hekataios'a göre Kaş yakınlarındaki Phellos bir Pamfuliya kentiydi. Olasılıkla Phaselis ile karıştırılmıştır. M.Ö. 4. yüzyılda yaşamış Ps. Skulaks, Pamfuliya kentleri olarak Aspendos, Side ve Sulleion kentlerinin adlarını saydıktan sonra bölge sınırlarını Kibura Minor'dan (Alanya yakınlarındaki Güneyköy) Korakesion'a (Alanya) kadar uzatmakta, ancak Düden çayı, Magudos (Karpuzkaldıran), Perge (Aksu) ve Artemis Tapınağına kadar olan toprakları Lukiya'ya dahil etmektedir. Bu Bölgenin batı sınırının Khelidonia civarından başladığına yönelik bir gözlem vardır. Tarihçi Livius, Pamfuliya-Lukiya sınırının Phaselis kenti olduğunu söylemiştir. Plinius Mela ise, Side ve Phaselis arasında kalan bölgeyi Pamfuliya olarak tanımlamıştır. Bugün daha alışılmış olan sınırların tanımı, tarihçi-coğrafyacı Strabon'a dayanmaktadır. Phaselis ve ondan sonra gelen Olbia kentinden Korakesion'a

kadar olan toprakların Pamfuliya olduğunu ifade etmiştir. Doğudaki en uç sınırın Silifke yakınlarındaki Suedra kentine kadar uzandığı da düşünülmektedir. Ptolemaeus Claudius, bu kentin bir Pamfuliya kenti olduğunu yazmıştır.

Alıntı yapılan kaynaklardan da anlaşıldığı üzere Pamfuliya bölgesinin sınırları bir belirsizlik göstermektedir. Roma İmparatorluk Çağı sınırları bir kenara konursa, bölgenin daha erken dönemlerdeki sınırlarının adlandırmaya dayalı bir şartlanmanın etkisi altında kaldığı görülür. Pamfuliya adı Helence'dir. Helence'de Panphulia ve Pamphulia şeklinde yazılışları görülür. Latince Panfilia, Pamphyliya ve Pamphilia şeklinde yazılışlarına rastlanır. Bu yer adının Anadolu'nun daha eski evrelerine ait yer adlarıyla bir ilişkisi olmadığı çok açıktır. Helencedir ve anlamı ancak Helence üzerinden anlaşılmaktadır. "Tüm halklardan olan insanların yaşadığı memleket" gibi bir anlama gelmektedir. Ayrıca Helen "Soylar ve Boylar" teorisine göre Dor boylarından birinin adı Pamphulos'tu. Bunun dışında, çeşitli antik kaynaklar Pamphulia adını Mopsos'un kızıyla veya Kabderos'un kızıyla veya Rhakios ve Manto'nun kız kardeşiyle ilişkilendirmektedir. Doğal olarak bunlar efsanedir, ama Plinius Mela bu konulardan yola çıkarak Pamfuliya'nın daha önceki adının Mopsopia olduğunu söylemektedir. Bu yaklaşımlardan tarihi bir değerlendirmeye ulaşmak olanaklı değildir.

Pamfuliya adının Demir Çağının başında veya Arkaik çağda bölgeye gelen göçmenlerin "karışık halk" dokusunu ifade etmek için Helen entellektüelleri tarafından lanse edilmiş olabileceğini kabul etmek daha uygun bir yaklaşım olabilir. Nitekim bölgenin bu yönü kaynaklarda belirgin bir şekilde vurgulanmıştır. Strabon, Coğrafya XII 7.2'de "Pamfuliyalıların Kilikiyalılarla pek çok açıdan ortak özellikler gösterdiğini" söylemektedir.

Suedra kentinde ele geçen bir kehanet yazıtında "karışık milletlerin ülkesinde yaşayan siz Suedra Pamfuliyalıları..." denmektedir. İfadelerden de anlaşılabileceği üzere bölge adı bir adlandırma koşulunun etkisi altındadır.

Tarihi açıdan "Pamfuliyalı" adını taşıyan bir halk yoktur, Helence bu anlama gelen Pamphulios" sözcüğü belirli bir etnik grubu göstermez, "Pamfuliya bölgesinde yaşayan, ikamet eden kimse" anlamına gelir. Bir Sideli ile bir Aspendoslu arasındaki farka işaret etmez, her ikisini de aynı soydan kimselermiş gibi gösterir. Hâlbuki dil özellikleri açısından ele alındığı zaman bir Aspendoslu ile bir Sideli birbirlerine tamamen yabancı kimselerdi. Bu nedenle Pamfuliya'nın Roma Çağı öncesi evrelerinin incelenmesinde en belirgin rolü dil incelemeleri tutmaktadır.

Pamfuliya bölgesi, çeşitli dönemler dikkate alındığı zaman, bünyesinde barındırdığı çeşitli dil varlıklarıyla

Anadolu'nun dikkat çeken alanlarından. Klasik dönem ve öncesine ait dil belgeleri çok fazla değildir. Perge'de bulunmuş, M.Ö. 6. yüzyıl civarına tarihlenen bir kap parçası üzerinde belgelenmiş olan yazı ve dilin niteliği henüz bir görüş öne sürülmesine yetmemektedir. Bu açıdan bölgenin bu çağdaki dilleri ve halkları başka kaynaklar aracılığıyla tartışma konusu edilmektedir.

Bölgenin erken dönem halkı (substratum) Luvi etkisinde bir güney Anadolu halkıydı. Bunlardan bize her hangi bir belge kalmamıştır. Ancak varlıkları bölgedeki Helen lehçesi üzerindeki etkiden anlaşılmaktadır. Olasılıkla etkin bir siyasal birlik oluşturamadıkları için zamanla Helenlere karışmışlardır.

Bölgenin hakkında nispeten çeşitli görüşler öne sürülebilen kalabalık halkı Helenlerdi. Bunlar İyoniya ve Atina'da kullanılan alfabe niteliğindeki Helen yazısından kısmen farklı bir yazı kullanmışlardır. M.Ö. yaklaşık 5. yüzyılın son çeyreğinden Roma İmparatorluk Çağına kadar olan evrede bu dil ve yazıya ilişkin belgelere rastlanmaktadır. Belge türleri genellikle kent sikkeleri, mezar taşları, amfora kulp baskıları ve çeşitli anıtlardan oluşmaktadır. Bunlar genel olarak Aspendos ve Perge arasında kalan topraklarda, kısmen Mısır'da ve nadiren de çeşitli bölgelerde ele geçmiştir.

Pamfuliya Helenleri, karşılaştırmalı dilbilim metodlarına göre, Anadolu'daki en eski

Helen gruplarından birini oluşturmuşlardır. Bunların dilinde Mukenlerin ve Dorların dil özelliklerinden bazılarına rastlanmaktadır. Bu nedenle M. Ö. birinci binyılın başlarında Anadolu'ya göç etmiş oldukları kabul edilmektedir. Bunlar Anadolu'da karşılaştıkları insanlarla iç içe geçmiş, onların inanç ve çeşitli kültürel özelliklerinden etkilenmişlerdir.

Yalnızca bu Helenlerin değil, genel olarak Pamfuliya'da yaşayan diğer halkların da erken dönem tarihi hakkında ne yazık ki pek fazla belge bulunmamaktadır. Silluon kentinde bulunmuş ve M.Ö. 4. yüzyıla tarihlenen bir yazıt aracılığıyla kentin yönetiminin bir "yaşlılar konseyi" aracılığıyla yürütüldüğü öğrenilmektedir. Bu yönetim şekli daha çok kabile düzeyinde yaşayan halklar için uygundur. Platon'un Devlet kitabında (X 615 c) Ardiea adında birisinin binyıl önce bir Pamfuliya kenti tiranı olduğu söylenmektedir. Bu ifadeden çeşitli Pamfuliya kentlerinin erken dönemlerde tiranlıklarla yönetildiğini ima etmektedir.

Herodotos, M.Ö. 6. yüzyılda Pamfuliya'nın Anadolu'nun diğer bölgeleri gibi Ludiya kralı Kroisos'un eline geçtiğini söylemektedir. Ancak Perslerin Kroisos'u yenmesi üzerine Pamfuliya Perslerin eline geçmiş, Pers ordusuna asker sağlamış ve vergi ödemişlerdir. Pamfuliya'da o çağda yekpare bir bölge rejimi yoktu. Halklar ve kentler dağınık ve müstakil yönetimlerin elindeydi. Olasılıkla Anadolu'nun Persler tara-

findan ele geçirilmesinden sonra Pamfuliya bölgesi de bir satraplığa bağlanmış olabilir. Bu satraplığın hangisi olduğu tam olarak bilinmemektedir, ancak Suriye-Kilikya-Kıbrıs eksenli bir yönetime bağlı olması tahmin edilmektedir.

M.Ö. 466 yılında Atinalı amiral Kimon, Persleri Köprüçay'da (Eurumedon) bozguna uğratmıştır. 425'deki Atika Deniz Birliğine bağlı kentler arasında olasılıkla Aspendos da yer alıyordu, ancak statüsü daha sonradan değişmiştir. 411'de Tissafernes'in donanması burada barınıyordu. M.Ö. 362 yılı civarındaki Satrap İsyanı sırasında Pamfuliya'daki Helen kentleri savaşa kapılarını kapatmışlardır. M.Ö. 334/333 yılı kışında Makedon Aleksander, Perge, Aspendos ve Side kentlerine uğramıştır. Bazı kaynaklar, komutanlarından biri olan Nearkhos'u Lukiya ve Pamfuliya satrapı olarak atadığını söylerler. M.Ö. 295 yılı civarında Seleukos, Kilikiya ve Pamfuliya bölgelerini ele geçirmiş, bugün Manavgat'ın kuzeyinde bulunan Oymapınar barajı yakınlarındaki Seleukia kentini kurmuştur. Ancak çok geçmeden Pamfuliya bölgesi Mısır kökenli Ptolemaios'ların eline geçmiştir.

Philadelphos zamanında Alanya istikametinde kalan Ptolemais kenti kurulmuştur. Bölge uzun yıllar Suriye ve Mısır'daki krallıkların güç gösterisi altında varlığını sürdürmüştür. M.Ö. 197 yılı civarından itibaren bölge önce Antiokhos'un, daha sonra da Romalı komutan Manlius'un eline geçmiştir. 188'de Apameia Antlaşmasıyla bölgenin önemli bir bölümü Bergama kralı Eumenes'in egemenliğine geçmiştir. Bergama kralı II. Attalos Philadelphos zamanında (159-139) Attaleia (Antalya) kenti kurulmuştur. Bergama krallığının Pamfuliya üzerindeki haklarını Roma devletine devretmesi üzerine bölge Romalıların eline geçmiştir. M.S. 43 yılında İmparator Claudius, Lukiya ve Pamfuliya'yı birleştirerek bir Roma eyaletine dönüştürmüştür.

6-Sideliler

Pamfuliya bölgesinin olduğu kadar eski Anadolu incelemelerinin de dikkat çeken alanlarından bir tanesi Side kentinde ve Lyrbe'de ele geçen çok az sayıda yazıtların dilidir.

Bu halkın gerçek adı sanı bilinmemektedir. Anıtlar, önceleri yalnızca Side kentinde ele geçtiği için kent adından ötürü bunlara Sidece denmiştir, ancak halkın adı tarihi açıdan kayıptır. Bunların dili, 2. ve 1. binyıl güney Anadolu halklarından birine aittir. Luvicede'nin etkisi görülmektedir. Sidece "tanrı" anlamına gelen masara sözcüğü, aynı anlama gelen Luvicede masana ile bir benzerlik teşkil etmektedir.

Anıtları genel olarak sikkeler ve çok az sayıdaki yazıtlardan oluşmaktadır. Bunlar ortalama M.Ö. 5. yüzyılın sonuyla M.Ö. 3. yüzyılın sonlarına tarihlenmektedir. Üç adet Sidece-Helence olarak yazılmış çift dil-

li yazıt dilin çözümlenmesine katkı sağlamıştır. Başka hiç bir yerde görünmeyen kendilerine özgü bir yazı vardı. Kullanılan yazım işaretlerin sayısı 26'dır. Alfa-be niteliğindedir. Yazı yönü sağdan sola doğrudur. Sidelilerin kökeni, Helen kaynaklarına göre, İzmir Aliağa yakınlarındaki Kume kentinden gelen göçmenlere dayandırılmaktadır. Arrian, göçmenlerin Side'ye ulaştıktan sonra kendi dillerini unuttuklarını, anlaşılmayan garip bir dil konuşmaya başladıklarını söylemektedir. Side sözcüğü Helence "nar" anlamına gelmektedir, ancak bölgedeki çeşitli kent adlarında olduğu gibi bir Anadolu yer adından Helenceleştirilmiş olabilir. Side'de özgün uygarlığı temsil eden insanların siyasi tarihi hakkında her hangi bir detay bilinmemektedir. Pamfuliya'da cereyan eden genel tarihi durumun bir parçası olmuşlardır.

7-Pamfuliya'daki Ayoliyalılar

Pamfuliya'da erken dönem kaynaklarında farkına varılan halklardan bir tanesi de kuzey-batı Anadolu kökenli Ayoliyalılardır. Arrian, Kumeli Ayoliyalıların Side kentine göç ettiklerinden söz etmiştir. Bunların kendi dillerinden her hangi bir belge ele geçmemiştir, ancak Pamfuliya Helen lehçesinde bunların dil özelliklerine ilişkin örneklerle ve kalıntılara rastlanmaktadır. Bölge tarihinde oynadıkları rol hakkında bir kayıt bulunmamaktadır, ancak hiç şüphesiz bölgedeki önemli kültür gruplarından bir tanesini teşkil ediyorlardı. Side Ayoliyalıları dışında, Antalya ve Kemer arasına yerleştirilen çeşitli kentlerin yine Ayoliyalılar tarafından kolonileştirilmiş oldukları yer adlarının kökenine bakılarak öne sürülmektedir.

8-Pisidiya ve Pisidiyalılar

Bugünkü Antalya il sınırları içinde kalan önemli antik bölgelerden bir tanesi de Pisidiya'dır. Adı Hitit metinlerinde geçen Pedassa veya Pitassa bölgesi ile eşittir. Helenistik ve Roma devirlerine kadar olan coğrafi sınırları, tarihi ve halk yapısı belirsizlik gösterir. Tarihi kaynakları ve belge niteliği zayıf ve yetersizdir. Sınırları kabaca, güneyde Pamfuliya, güney batıda Lukiya, batıda Kariya, kuzeyde Frugiya, doğuda da İsaurya ve Lukaoniya ile çevriliydi. Güneyde Antalya il sınırları içinde kalan sınırı batıda Termessos ve civarından başlamakta, dağlık alanı ve eteklerini izleyerek Akseki üzerinden Kilikiya ve İsaurya'ya ulaşmaktadır. Pisidiya adı, bir halk adı değildir. Bu adı taşıyan bir halk yoktur, bölgede yaşayan tüm insanları kast etmektedir. Strabon'a göre Pisidiya, erken dönemlerde ayrı ayrı kentlere bölünmüştü ve her kent bir tiran tarafından yönetiliyordu. Genel olarak savaşı ve korsan insanlar olarak tanıtılmışlardır. Bu bölgede, özellikle Termessos ve civarında yaşadıkları söylenen Pisidiyalıların kökeni Herodotos'ta Solumalılarla ilişkilendirilmektedir. Ancak Pisidiyalıların konuştukları dile veya dillere ilişkin kanıtlar oldukça az olduğu için bu tür bağın olasılığı

oldukça varsayımsal kalmaktadır. Tüm Pisidiya bölgesinde özgün bir dile ait kanıtlar yalnızca Eğirdir Gölü yakınlarındaki Timbriada da (Sofular) ele geçen yazıtlardır. Bu yazıtların diline literatürde Pisidce denmektedir, ancak oldukça az sayıdaki bu yazıtlara bölgede başka hiç bir yerde rastlanmamaktadır, bu nedenle bu yazıtların dilinin bir bölge dili olduğunu ve bölgede yaşayan halkların en azından büyük bir bölümünün dili olduğunu öne sürebilecek bir neden bulunmamaktadır. Bunları, tıpkı Side örneğinde olduğu gibi bir kent dili (Timbriada) olarak görmek daha doğru bir yaklaşım olabilir. Bunlar, oldukça geç dönemde, Roma İmparatorluk çağıının 2. ve 3. yüzyıllarında yazılmışlardır. Yazı, o çağda kullanılan Helen yazısıdır. Dil özellikleri ise, Eski Anadolu Dilleri alanına işaret etmektedir. Pisidiya'nın karışık halk dokusunu bize gösterebilecek başka bir örnek de Selge'dir (Zerk). Selge'de Pamfuliya Helen lehçesinde sikkeler ele geçmiştir. Ancak Strabon'a göre Selgeliler "Pisidiya'da oturan barbarlardan (Helen olmayan kavimlerden)" oluşuyorlardı.

Pisidiyalıların Anadolu tarihinde önemli bir rolleri yoktur. Kendilerinden söz eden kaynakların sayısı bile oldukça azdır. Özellikle Termessos, Aleksander'e karşı gösterdiği direniş nedeniyle ön plana çıkmıştır. Roma İmparatoru Claudius döneminde özellikle topraklarının güney ve güney batı bölümü M.S. 43'de kurulan Lukiya-Pamfuliya eyaletine katılmıştır. Geri kalan toprakları, önce M.S. 74'de Galatiya-Kappadokiya eyaletine, daha sonra da 113'den itibaren yalnızca Galatiya eyaletine bağlanmıştır.

9-Sonuç

İlk çağlardan Roma İmparatorluk çağına kadar temelde halklar ve kültürler çerçevesinde ele alınmış olan bu çalışma, Antalya bölgesinin Eski Anadolu incelemeleri için taşıdığı önemi ortaya koymayı amaçlamıştır. Bölgedeki Eski Çağ incelemelerinin henüz bir doygunluğa ulaşmadığı bellidir. Özellikle Roma öncesi evre açısından yanıtlanması gereken pek çok sorun vardır. Bunların açığa kavuşmasında dil incelemeleri büyük bir yer tutmaktadır. Antalya kenti, tüm Anadolu'da en çok yazılı belgenin ele geçtiği kenttir. Helence ve Latince yazıtların yanı sıra Tirmice, Lirmice B. Karca, Frugca, Aramca, Fenikece, Pamfuliya Helen lehçesi ve Sidece gibi dillere ilişkin belgeler ele geçmiştir. Hemen yanı başındaki sınırlarda ise Timbriada yazıtları ve Luvi Hiyeroglif yazılı anıtlar ele geçmektedir. Bu niteliği dolayısıyla Antalya bölgesi tarih, dil ve arkeoloji incelemeleri için benzeri görülmeyen bir laboratuardır. Yeniliklere sıklıkla rastlanmaktadır. Oldukça kısa bir süre önce Köprüçay istikametinde daha önce örneklerine rastlanmamış olan yeni bir dile ilişkin yazılı kanıtlar bulunmuştur. Bu daha bize bölge incelemelerinin sanıldığından çok daha derin boyutları olduğunu göstermektedir.

Antalya Yat Limanı, Un Değirmenleri 1935

Antalya Yat Limanı, 1940

Antalya Hadrianus (Üçkapılar) 1950

KAYNAKÇA

- Akşit, O., Likya Tarihi, İstanbul (1967).
 Brandt, H., Gessellschaft und Wirtschaft Pamphyliens und Pisidiens im Altertum, ASM 7, Bonn (1992).
 Brixhe, C., Le Dialect Grec de Pamphylie, Paris (1976).
 Brixhe, C., "Complexité linguistique de la Pamphylie", Dossiers d'Archeologie, 276 (2002), 48-51.
 Duru, R., MÖ 8000'den MÖ 2000'e Burdur-Antalya Bölgesi'nin Altıbin Yılı, AKMED, Antalya (2008).
 Mansel, A. M., İlkçağda Antalya Bölgesi, İstanbul (1956).
 Nollé, J., Side im Altertum. Geschichte und Zeugnis II (IK 44), Bonn (2001).
 Özsait, M., İlkçağ Tarihinde Pisidya, İstanbul (1980).
 Ruge, W., "Pamphylia", Paulys Realencyclopaedie der Classischen Altertumswissenschaft, 36/2 (1949), 354-407.
 Sevin, V., Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I, TTK, Ankara (2001).

III-2-BERGAMA, ROMA VE BİZANS DÖNEMİ ANTALYASI

ROMA İMPARATORLUK DÖNEMİ LYKIA- PAMPHYLIA TARİHİ

Dr. Nuray GÖKALP³

İ. Ö. 190 yılında Romalı General Lucius Scipio Asiaticus'un Seleukos Kralı Antiokhos III ile Magnesia ad Sipylum'da yaptığı savaşı kazanması üzerine, İ.Ö. 189 yılında Bergama Kralı II. Eumenes, Rhodoslu ve Suriyeli elçiler, geçerli olacak barış şartlarını görüşmek üzere Roma'da toplanmışlardır⁴. Romalı consul Gnaeus Manlius Vulso, barış görüşmeleri devam ederken, İ.Ö. 189 yılında Lykia-Pamphylia-Pisidia bölgeleri üzerinden geçerek Galatia Bölgesi'ne bir sefer düzenlemiştir⁵. İ.Ö. 188/187 yılında Phrygia Apameia'sında barış kabul edilmiştir. Manlius Vulso yönetiminde yapılan barış görüşmelerinde, Antiokhos'un Torosların ötesine çekilmesine karar verilmiştir⁶. III. Antiokhos tarafından Roma'ya bırakılmak zorunda kalan bölge Roma tarafından, savaşta sadık müttefikleri II. Eumenes ve Rhodos arasında paylaştırılmıştır. Birkaç özgür kent dışında (Miletos, Latmos kenarındaki Herakleia, Myndos, Halikarnassos, Mylasa vd.) Maiandros Potamos'un (bugünkü Menderes Nehri) güneyinde kalan Karia ve II. Eumenes'in payına düşen Telmessos (Fethiye) dışında kalan Lykia, Rhodos egemenliğine Telmessos ile Kestros (Aksu) Irmağı'na kadarki Pamphylia⁷ da II. Eumenes'e verilmiştir. Lykia'nın hangi şartlar altında Rhodos'un egemenliğine girdiği tam olarak belirlenmemektedir. Kendilerinin hediye olarak verilmelerine karşı çıkan Lykialılar, yirmi yıl boyunca, doğrudan askeri olmasa da, Rhodos hâkimiyetine karşı mücadele etmişlerdir⁸. Tarihçi Polybios'un aktardığına göre Roma Senatosu bundan yaklaşık on yıl sonra, İ.Ö. 167 yılı görüşmelerinde, Lykia'yı Karia Bölgesi ile birlikte Rhodos hâkimiyetinden muaf kılmıştır⁹. Özgürlüklerine kavuşan Lykialılar, Roma'ya duydukları minneti, yazıt diktilererek göstermişlerdir¹⁰. Bu yazıtta, Lykia Birliği, Lykia Birliği'ne karşı gösterdiği erdem, iyi niyet ve hayırseverliği nedeniyle Roma halkını ve Iupiter Capitolinus'u onurlandırmaktadır. Bu bağlılık, ayrıca Tanrıça Roma için bir kült kurarak ve Roma onuruna beş yılda bir şen-

3- Akdeniz Üniversitesi-Fen Edebiyat Fakültesi, Öğretim Görevlisi

4- Polybios XXI 17. 3-4; 43. 1-27; Livius XXXVII 45. 14-17; XXXVIII 38. 1-18; Appianos, Syriaca 39; Diod. XXIX 10. 1.

5- J. G. Grainger, The Campaign of Cn. Manlius Vulso in Asia Minor, AnatSt. 45, 1995, s. 23-42.

6- Polybios XXI 42. 1-5; Livius XXXVIII 37. 9-10; Bosch, Pamphylia, s. 66.

7- Hellenkemper – Hild, TIB VIII 1-2, s. 100.

8- Bresson, Rhodes and Lycia, s. 108 vd.

9- Polybios XXIV 15; XXV 4-5 ve XXX 31; Livius XLI 6; XLI 25; XLII 14; XLIV 15.

10- Cl L, I 2, nr. 725= VI, 30920= IG, XIV, nr. 986= IGR I nr. 61= O.G.I., nr. 551.

likler düzenlenerek de gösterilmiştir¹¹.

İ.Ö. 1. yüzyılda, Akdeniz'de görülen korsanlık faaliyetleri ve Mithridates Savaşları, Lykia ve Pamphylia Bölgeleri'nin en önemli olaylarını oluşturmaktadır. Seleukos Krallığı'nın ve daha sonra Rhodos ve Pergamon Krallıklarının çekilmeleri, korsan faaliyetlerinin artmasına neden olmuştur. Antiokhos III'ün Apameia Antlaşmasına göre sınırını Doğu Kilikia'ya aktarması otorite boşluğuna neden olmuştur. Roma'nın III. Makedonya Savaşlarıyla tepki göstererek Rhodos'un deniz gücünü sınırlandırması¹² ve Delos Adası'nın ticarete ön plana çıkarak Rhodos'un geri planda kalması Doğu Akdeniz'deki siyasi ve ticari boşluğu arttırmıştır. Bunlar, Doğu Akdeniz'de korsan faaliyetlerinin artmasına neden olmuştur. Bu nedenle İ. Ö. 102–101 yılında Marcus Antonius önderliğinde sefer düzenlenmiştir¹³. Korsan mücadeleleriyle bağlantılı olarak Kilikia Eyaleti kurulmuştur¹⁴. Bu eyaletin sınırları Cicero'nun belirttiğine göre Milyas, Lykia, Pamphylia ve Pisidia'yı kapsamaktadır¹⁵.

Öte yandan, Roma'da vergi toplama kuruluşlarının eyaletlere gönderdikleri vergi mültezimleri ve uygulanan sistem nedeniyle eyalet halkının giderek borçlanması ve vergi yüklerinin artması, eyaletlerde yaşayanların zor durumda kalmasına neden olmuştur. Mültezimler öncelikle kendi menfaatlerini düşündükleri için görevlerini kötüye kullanarak eyaletleri yağmalyorlardı. Kentteki vatandaşların servetlerinin bir kısmını vergi adı altında toplayıp köylülerin ürünlerine el koymaya başladılar¹⁶. Bu durum, kentlerin ekonomik yaşamını çok derinden etkilemiştir¹⁷.

Küçük Asya'da kentler bu durumdayken Roma kendi iç meseleleriyle meşgul olmaktadır¹⁸. İ. Ö. 91 yılında Bellum Italicum çıkmış ve Pontos Kralı Mithridates VI Eupator, Romalı vergi mültezimlerinin baskısından bunalan kentlerin onu bir kurtarıcı gibi görmesiyle Küçük Asya'da ilerlemeye başlamıştır¹⁹. Mithridates'in Roma ile ilk²⁰ savaşında (İ. Ö. 89–85) Appianos'tan öğrenildiğine göre, Pisidia, Lykia ve Pamphylia bölgeleri, Mithridates'e karşı savaşmıştır. İ. Ö. 88 yılında Mithridates'e karşı yapılan savaşta, L. Q. Oppius, Pamphylia'nın komutanı olarak görünmektedir.

11- Bean 1948, 46–56, nr. 11; SEG 18, nr. 570 Ayrıca bk. Magie, Roman Rule 1950, s. 1122 dn. 30. TAM II nr. 583= IGR III 474, nr. 490.

12- P. Baker, A Companion to the Hellenistic, Oxford 2003, s. 380 vd.

13- Magie, Roman Rule 1950, s. 283, 1161 vd.; Pohl, Piraterie 1993, s. 208 vd.

14- Sherwin-White, Pamphylia 1976, s. 1 vd.

15- Cicero, Verres, II, 1, 95.

16- Magie, Roman Rule 1950, s. 164 vd.

17- Cicero, Verr. II 22.59; 24.63–27.69; 34. 86–87.

18- Plutarkhos, Sull. VI 1–2.

19- Cicero, Mur. XV.32; Appianos, Mithr., 11–19.

20- İlk savaşla ilgili son yıllarda yapılan en ayrıntılı çalışma için bk. Arslan, Mithridates 2007, s. 127 vdd.

Sulla, 88–87 yılında quaestor’u aracılığıyla Pamphylia Bölgesi’nden de gemiler toplamış olmalıdır. İ. Ö. 84 yılında Dardanos’ta Roma ile Mithridates arasında barış yapılır. Sonuç itibarıyla, Lykia, I. Mithridates Savaşı’ndan sonra, bağlılığı nedeniyle Sulla tarafından özgürlükle ödüllendirilmiş bir bölge olmuştur²¹. Böylelikle, Roma’nın dostu olan Lykialılar, Sulla’nın komutanı Murena’nın Kibyra’da Moagetes’in yönetimine son vererek Bubon, Oinoanda ve Balbura kentlerini Lykia Bölgesi’ne bağlamasıyla, topraklarını genişletmişlerdir²².

Birinci Mithridates Savaşı’ndan sonra, Küçük Asya’da devam eden korsan faaliyetlerine karşı koy- mak için Sulla’nın komutanı L. Licinius Murena bu bölgelerde görev almıştır. Korsanlar ve eşkiyalar Doğu Akdeniz’de ve Toros Dağları’nın çevresinde faaliyet göstermeye devam etmekteydi²³. Bu problemi sonlandırmak amacıyla Gnaeus Cornelius Dolabella ve legatus’u Gaius Verres İ. Ö. 80 yılında görevlendirilmişlerdir²⁴. Fakat Verres ve Dolabella İ. Ö. 80–78 yıllarında Kilikia Trakheia (Dağlık Kilikia), Pamphylia, Lykia kıyılarında korsan sorununu çözmek yerine birçok kente soygun yapmışlardır. Örneğin, Perge’de Artemis Tapınağı’nın altınlarını²⁵, Aspendos’ta heykelleri almışlardır²⁶. Bu sırada korsanlar da Romalı komutanların bu tavırları karşısında tepki duyan kentlerin katılımıyla daha da güçlenmişlerdir. Korsanlar Kilikia ve Lykia’da daha da güçlenmek için gemi yapımına başlamışlardır. Ayrıca, bu bölgedeki kentlerden haraç da almaktaydılar. Özellikle, Lykia’da Bölgesi’nde, Olympos Kenti’nde Zeniketes adında bir korsan ve yandaşları faaliyet göstermekteydi. Korsan Zeniketes, Lykia ve Pamphylia’da birçok kenti zaptetmişti²⁷. Zeniketes, Pamphylia Körfezi’nin batı sahillerine hâkim olmuş, Olympos’ta karargâh kurarak Phaselis’i kendisine bağlamıştır. Sadece Lykia kentlerinde değil, aynı zamanda Pamphylia’da da hâkimiyet kurmuştur.

Faaliyetlerin daha da artması nedeniyle İ. Ö. 79 yılında consul Publius Servilius Vatia, Lykia, Pamphylia, Pisidia ve Lykaonia’yı kontrol altına almak için Kilikia proconsul’u olmuştur²⁸. Servilius Vatia İ. Ö. 78 yılında Kilikia’ya gelmiştir. Fakat Kilikia olarak günümüzde kastedilen yer yani Kilikia Trakheia olarak adlandırılan yer, korsanların yoğun olduğu bir yer olduğu için Servilius Vatia, Kilikia Valisi olarak Kilikia Trakheia yerine

Pamphylia sahillerine gelmiş olsa gerekir²⁹. Bu esnada Side, liman kenti olarak önemini korurken korsanlara yardım etmekteydi³⁰. Buna rağmen, Vatia tarafından cezalandırılmamışlardır³¹. Fakat Attaleia’nın korsanlara yardım etmesi, cezalandırılmasına neden olmuştur. Ayrıca, Attaleia, İ. Ö. 85 yılında Sulla Dönemi’nde legatus olan Lucullus’a yardımda bulunmamıştır. Bütün bunlardan sonra, Pompeius Dönemi’nde Attaleia topraklarını kamu arazisine dönüştürülerek satılmıştır. Yani, kent, cezalandırılmıştır. Olympos ve Phaselis, Korsan Zeniketes ile işbirliği yapmıştır. Bunun sonucu olarak Cicero, Olympos ve Phaselis topraklarının da Attaleia toprakları gibi Romalılar tarafından ager publicus (=devlet arazisi) haline dönüştürüldüğünden bahsetmiştir³². Servilius Vatia’nın bölgedeki mücadelesine karşı Mithridates Savaşlarının devam etmesi nedeniyle korsan faaliyetleri sonlanmamıştır³³. Vatia’nın seferi ile Side Kenti’nin Asia Eyaleti’ne dâhil olduğu ve İ. Ö. 75 yılında düzenlenen Ephesos Gümrük yazıtında yer aldığı bilinmektedir. Yazıtta belirtilen gümrük yasasına göre, mültezimler Side ve diğer Pamphylia kentlerinde gümrük istasyonu kurabilmiştir. Ele geçen yazıtta, Side ismi rahatlıkla okunabilirken Attaleia’nın ismi okunamasa da yasanın tüm Pamphylia kentlerini kapsamaması beklenmektedir ve Attaleia da buna dahil edilmektedir³⁴. İ. Ö. 67 yılında korsan sorununa nihai çözüm getirmek amacıyla Lex Gabinia (Gabinia Yasası) hazırlanmıştır³⁵. Bu yasayla birlikte, hazırlanan ordunun başında konutan olarak Pompeius korsan faaliyetlerini tamamen sonlandırmıştır³⁶.

İ. Ö. 57 yılında Pamphylia Bölgesi, Kilikia Eyaleti’ne dâhil edilmiştir³⁷. Bu dönemde, Attaleia ismine Pompeius’un Pharsalos’ta yenilmesinin ardından (İ. Ö. 48) Mytilene’den Mısır’a kaçarken Attaleia’ya uğrayıp uğramama durumu nedeniyle rastlanmaktadır. Plutarkhos³⁸ Pompeius’un Attaleia’ya geçtiğini belirtirken Appianos³⁹ ve Cassius Dio⁴⁰ uğramadığını belirtmektedir.

İ. Ö. I. yüzyılda Roma’yı karıştıran iç savaşlar, Lykia Bölgesi’ni de etkilemiştir. Caesar-Pompeius çekişmeleri döneminde, Caesar’ın İskenderiye seferine beş Lykia gemisi de katılmıştır⁴¹. Cassius Dio da Caesar’ın Lykia-

21- Appianos, Mithr., 250.

22- Strabon, XIII, 631.

23- Ormerod, Servilius Isauricus 1922, s. 35 vd.

24- Bu konuyla bk., Sherwin-White, Pamphylia, s. 10 vd.; Roman Foreign Policy, s. 152 vd. Ayrıca bk. Cicero, Verr. ii. (1) 16. 43.

25- Şahin, Perge 1999, s. 1 ve dn. 8.

26- Cicero, Verr. II 1. 2. 53. 54.

27- Strabon, XIV 5. 7. c. 671; Appianos, Mithr., 92.

28- Kilikia Valisi’nin sorumluluk alanı Pamphylia, Milyas ve Pisidia’nın güneyini kapsıyordu.

29- Arslan, Mithridates 2007, s. 295 ve dn. 1326.

30- Strabon, XIV. 3. 2 c. 664.

31- Side Birinci Mithridates Savaşı’nda Romalılardan yanaydı.: Strabon, XIV. 3. 2. Ayrıca krş. Nollé, Side 1993, s. 72.

32- Cicero, Leg. Agr. I Fr. 3 ve; 2, Fr. 50.

33- Appianos, Mithr., 93.

34- H. Engelmann– D. Knibbe, Das Zollgesetz der Provinz Asia, şurada: EpigrAnat. 14 (1989), s. 21 STR. 26.

35- Arslan, Mithridates 2007, s. 438 ve burada verilen literatür.

36- Arslan, a. g. e., s. 442 vd.

37- Nollé, Side 1993, s. 73.

38- Plutarkhos, Pomp. 76. 1.

39- Appianos, Bell. Civ., 2. 83.

40- Cass. Dio. 42. 2–3.

41- Caesar, Bell. Alex., 13.

lılara karşı iyi davrandığını belirtmiştir⁴². Fakat İ. Ö. 44 yılında Caesar'ın öldürülmesiyle bölgeler de olumsuz etkilenmişlerdir. Caesar suikastçılarından Marcus Brutus ve Gaius Cassius, triumvir'ler karşısında güçlenmek amacıyla kentleri sıkıştırmışlardır. Bu arada, Syria valisi Publius Cornelius Dolabella, İ. Ö. 43'te Asia'dan Syria'ya dönerken ihtiyaç duyduğu gemileri Rhodos, Lykia, Pamphylia ve Kilikya'dan temin etmiştir⁴³. İ. Ö. 43-42 yıllarında Brutus ve Cassius, aralarında yapacakları savaşlar için kullanacakları ordu ve erzağı eyaletlerden temin etmek istemişlerdir. Lykia Bölgesi'nin Dolabella'ya yardımı, Brutus ve Cassius tarafından iyi karşılanmamıştır ve istedikleri yardım için Brutus'un Lykia Bölgesi'ne sefer yapmasına karar vermişlerdir⁴⁴. Ksanthos Kenti'nde yaşayanlar, Brutus'a direnirlerken, Oinoanda Kenti sakinleri Ksanthoslu'ları düşman olarak gördükleri için Roma'yı desteklemişlerdir⁴⁵. Savaşın sonunda Ksanthos Kenti düşmüştür⁴⁶. Daha sonra Patara Kenti'ne geçen Brutus, kenti alarak kente vergi cezası vermiştir⁴⁷. Brutus, Patara ve Ksanthos ile ilgilenirken Asia *quaestor*'u Lentulus Spinther, Myra Kenti'nin limanı, Andriake'ye girmiştir. Sonunda Lykia, Brutus'a vergi ödemeye razı olmuştur⁴⁸. Antonius ise İ. Ö. 41 yılında Lykialıları vergilerden kurtarmıştır⁴⁹. Pamphylia Bölgesi ise, İ. Ö. 36 yılında Antonius tarafından Galatia Kralı Amyntas'a verilmiştir⁵⁰.

Augustus ile başlayan İmparatorluk Dönemi'ne gelindiğinde (İ. Ö. 30), *Pax Romana*'nın (=Roma barışı) kabul edilmesinin Anadolu'daki diğer kentlerde olduğu gibi Lykia ve Pamphylia bölgelerindeki kentleri de etkilediği görülmektedir. Bu dönemde, artık kentler, savaşları sona ermesiyle birlikte değişmeye başlamıştır. Ksanthos'ta bir imparator tapınağı'nın dikilmesi⁵¹, Tlos ve Myra'da İmparator Augustus için onur yazıtları ve heykellerin dikilmesi⁵² Lykia Bölgesi'nin, en büyük güç haline gelen Roma İmparatorluğu ile iyi ilişkiler içinde olduğunu göstermektedir. Lykia Bölgesi, İmparator Claudius'un emri üzerine İ. S. 43 yılında Roma eyaleti yapılmıştır. Suetonius'a göre Lykialılar, kendi aralarında devam eden kavgalar nedeniyle özgürlüklerini kaybetmiştir⁵³. Cassius Dio ise isyan etmeleri ve bazı Romalıları öldürmeleri nedeniyle ceza-

landırıldıklarını düşünmektedir⁵⁴. Lykia, İmparator Vespasianus (İ. S. 69- 79 yılları) tarafından Pamphylia Bölgesi ile birleştirilerek Lykia-Pamphylia eyaleti adıyla anılmaya başlamıştır⁵⁵. 1994 yılında Patara Kenti'nde bulunan ve Lykia kentlerinin birbirlerine olan uzaklarının yazılı olduğu Stadiasmus Anıtı, genel olarak kabul edilen Lykia ve Pamphylia'nın Claudius Dönemi'nde çifte eyalet yapıldığı düşüncesinin yerine, İmparator Claudius Dönemi'nde sadece Lykia'nın tek başına eyalet olduğunu göstermektedir⁵⁶. Pamphylia Bölgesi ise, Galatia Eyaleti'nin bir parçası olarak kalmıştır⁵⁷. İmparator Vespasianus, 69 yılında Aleksandreia'dan Roma'ya dönerken Lykia Bölgesi'ni ziyaret etmiştir⁵⁸. İmparator Vespasianus dışında İmparator Traianus da doğuda Parthlar'a karşı sefere çıkınca Lykia Bölgesi'ne uğramıştır⁵⁹.

Roma, Cumhuriyet Dönemi'nden *Pax Romana*'ya kadar uzanan süreçte, bölgelerde nüfuzunu gösterme çabası içine girmiş ve bunda da başarılı olmuştur. İmparator Claudius Dönemi'nde, İ.S. 43 yılında Lykia Eyaleti kurulmadan çok önce de Roma etkisi görülmekteydi. Lykia'nın Rhodos hâkimiyetinden kurtulup özgürlüğüne kavuşmasıyla bağlantı kurarak Magie'nin İ.Ö. 169 yılına tarihlediği⁶⁰ ancak daha sonra İ.Ö.180 yılı civarına tarihlenen⁶¹ Lykia'nın Araksa Kenti'nden Orthogoras adında bir şahsın onurlandırıldığı yazıt aracılığıyla, Lykia Birliği'nin varlığı ve Lykialıların, Tanrıça Roma Epiphanes onuruna, beş yılda bir bayram düzenledikleri öğrenilmektedir. Tlos Kenti'nde, eyalet kurulmadan önce, İmparator Tiberius'un annesi Livia'nın kültü bulunmaktadır⁶². Ayrıca, Ksanthos'ta bir Caesar Tapınağı dikilerek, bir kült kurulmuştu⁶³. İmparatorluğa duyulan bağlılığın göstergeleri sadece bu örnekler değildi. Tlos Kenti'nde İmparator Augustus, evrenin kurucusu; Myra Kenti'nde ise Augustus ve Tiberius, kraların ve denizlerin imparatoru, bütün evrenin kurtarıcısı ve velinimetisi olarak onurlandırılmaktadırlar⁶⁴. Örnekler, Lykia'nın Roma eyaleti yapılmasından önce de, Roma'nın bölgedeki etkisini göstermektedir.

54- Cassius Dio, LX, 17, 3 vd.

55- Suetonius, Vespasianus, 8, 4: *Achaeam, Lyciam, Rhodum, Byzantium, Samum libertate adempta.....in provinciarum formam redegit*. Attaleia'dan bir yazıt, çifte eyalet olma durumunu doğrulamaktadır. Magie, Roman Rule 1950, s. 1387. 1388, dn. 51.

56- Şahin, Stadiasmus 1994, s. 130 vd; Şahin- Adak, Stadiasmus 2007, s. 63 vd.

57- Brant, Gesellschaft 1992, s. 98.

58- Tacitus, Hist., II, 81.

59- Cassius Dio, LXVIII, 17, 3.

60- Magie, Roman Rule 1950, s. 1122.

61- Troxel, Lycian League, s. 11. 12.

62- TAM II, 2 nr. 549; Magie, Roman Rule 1950, s. 1392 dn. 62.

63- IGR III, nr. 482=O.G.I., nr. 555. Krş. Magie, Roman Rule 1950, s. 1386, dn. 45.

64- TAM II, 2 nr. 556=IGR III, nr. 546 (Tlos); IGR II, nr. 719. 721 (Myra)

Lykia ve Pamphyli bölgelerinin Roma eyaleti haline gelmesiyle birlikte, Romalılaşma daha da belirginleşmeye başlamıştır; Lykia Birliği'nde alınan kararların Roma'nın denetiminde olması, yerli isimlerinin azalması ve Roma isimleri taşıyanların sayısının artması, imparator kültürünün giderek yaygınlaşması ve bu kültürde görev alan rahip sayısının fazla olması, kentlerde düzenlenen gladyatör ve vahşi hayvan dövüşlerinin yaygınlaşması, bu bölgeden çıkan senatör ya da atlı sınıfına mensup kişilerin sayısında artış, Roma'nın emperyalist politikası sonucunda gerçekleşenlerdir. Romalıların kent yaşamına katılma durumuna bakınca, yerel meclislerin yanında politik yaşama katıldıkları görülmektedir. Attaleia Kenti'nde, İ.S. I. yüzyılın başından itibaren yerel meclislerle birlikte onurlandırma yapmaktadırlar⁶⁵ Bu katılım durumu, yerli soylu kişilerle, Roma vatandaşlarının kaynaştığını göstermektedir. Aynı şekilde, Lykia'nın Arnei Kenti'nde İ.S. II. yüzyılda yaşayan Lalla adında bir kadının kız kardeşi, yerel meclisler ve Romalı vatandaşlar tarafında onurlandırılmıştır⁶⁶.

İmparator Tiberius'un (İ. S. 14-37), zamanının büyük bir kısmını doğuda geçirmesi, halk ile yakın ilişki kurmasına neden olmuştur. Suetonius'un anlattığına göre, Tiberius, Roma vatandaşlık hakkının alınmasında yardımcı bir rol oynuyordu. Bununla beraber, Augustus ve Tiberius'un kısıtlayıcı politika izledikleri, bu hakkı alanların sayısının fazla olmadığı da görülmektedir⁶⁷. İmparator Claudius'un yönetim döneminde, Lykia'nın eyalet olması ile beraber, Claudius isminin sık görülmesi, daha çok kişinin Roma vatandaşlığına kabul edilmesi ile bağlantılıdır. Aynı dönemde sadece Lykia'da değil, diğer bölgelerde de vatandaşların sayısında artış görülmüştür⁶⁸. Claudius da bu hakkı verme konusunda Augustus'un yolunda yürümüştür. Eyaletlerin yapılanmasını 'Romalılaşmasını' ön planda tuttuğu anlaşılmaktadır. İmparator Nero da Claudius'un izinden gitmiştir. Roma vatandaşlık hakkını alanlarda büyük bir artış görülmüştür, örneğin sadece Ephesos'ta, Nero ve Claudius dönemlerindeki Claudius soy ismini alanların sayısı ikiyüz kadardır⁶⁹, bu kişilerin hepsinin eşraftan olması, dikkat çekici bir unsurdur. Lykia ve Pamphyliyalılar, genel durumdan farklı değildir. I. yüzyılda başlayan vatandaşlık bahşetme hareketine herkes dahil olmuş gibi görünse de, II. yüzyılda yerli isimlerini koruyan kişiler de bulunmaktadır. Bu, vatandaşlık hakkının, soylu ve zengin kişiler olsalar dahi, çok az kişiye verildiğini açıkça göstermektedir. Bu hakkı alanların Ksanthos Vadisi'nde yer alan kentlerden çıkması, ailelerin verimli arazilere sahip olmaları yani bir tür toprak ağalığı durumundan kaynaklan-

malıdır.

İmparator kültürü, Anadolu'ya yabancı olmayan Helenistik monarşilerdeki tanrı krallar gibi, Augustus'un da Anadolu'da yaşayanların ısrarı sonucunda İ.Ö. 29'da Bithynia ve Asia eyaletlerinde, birer tapınak yapmalarına izin vererek gerçekleşmiştir. İmparator kültürü, imparator ve yönetimine bir saygı göstergesi, Roma gücünün eyaletlerdeki simgesi olmuştur. Bu kültür, Roma İmparatorluğu'ndaki birçok değişik yerden insanı imparatora bağlayıp, İmparatorluğun birliğini sağlamayı ve sürdürmeyi amaçlayan bir anlayışla gelişmiştir. Lykia ve Pamphylia bölgeleri de imparator kültürünü, birçok imparator kültürü rahibi ve rahibesini çıkararak uzun zaman sürdürmüşler ve bağlılıklarını göstermişlerdir.

İ.S. II. yüzyılda, Lykia ve Pamphylia kentlerinin epigrafik kaynaklarına bakıldığı zaman, en çok onurlandırılan imparatorların başında, İmparator Hadrianus gelmektedir. Antik kaynaklarda Hadrianus'un bu bölgeleri ziyaretiyle ilgili bir bilgi yoktur. İmparatorun ziyaretini daha ziyade kentlerdeki epigrafik kaynaklardan yani, yazılı taşlardan anlamaktayız.

İmparator Hadrianus, birincisi İ.S. 121- 122, ikincisi ise 131-132 yılları arasında olmak üzere doğuda iki kez bulunmuştur. Perge, Phaselis ve Attaleia kentlerinde imparatorun ziyareti için gösterişli yapıları yapılmıştır⁷⁰. Bu belgelerden, imparatorun ilk seyahatinde ziyaret etmeyi düşündüğü kentler arasında Perge, Attaleia ve Phaselis kentlerinin de yer aldığı öne sürülebilir⁷¹. İmparator'un İ.S. 129-132 yılına denk gelen ikinci seyahati sırasında Perge, Attaleia ve Phaselis kentlerine uğramıştır⁷². Attaleia Kenti'nde, Hadrianus Kapısı'nın imparatora *Olympos* unvanıyla hitap eden kısmı da 131 yılında yazılmıştır. Bir diğer kent Perge'de de imparatora bu unvanı veren birçok ithaf yazıtı bulunmaktadır⁷³.

İ.S. 141 yılında meydana gelen büyük bir deprem nedeniyle Lykia kentleri büyük zarar görmüştür. İmparator Antoninus Pius'un yönetim döneminde olan bu depremin yol açtığı hasarı ortadan kaldırmak için kentlerin zengin vatandaşlarının büyük katkıları olmuştur. Lykia Bölgesi'nin en varlıklı şahıslarından biri olan Rhodiapolis'li (bugün Kumluca) Opramoas, muazzam bir yardım yapmıştır. Opramoas birçok kente yıkılan yapıların tamiri, yeni yapı inşaatı için para vermiştir⁷⁴. Opramoas'ın yardımda bulunduğu kentler şunlardır: Patara, Tlos, Olympos, Rhodiapolis, Korydalla, Myra, Telmessos, Kadyanda, Pinara, Ksanthos, Oinoanda, Kalynda, Boubon, Balboursa, Krya, Symbra, Arne-

65- SEG VI (1932) nr. 646.

66- TAM II, 3 nr. 767.

67- Holtheide, Bürgerrechtspolitik 1983, s. 52.

68- Frigya'daki vatandaşlar için bk. Holtheide, Bürgerrechtspolitik 1983, s. 49.

69- Holtheide, Bürgerrechtspolitik 1983, s. 61.

70- Şahin, Perge 1999, s. 87 vdd. nr. 87 (Perge); Von Lanckoronski, Städte 1890, s. 154 vd. (Attaleia); TAM II 1187 (nr.9).

71- Krş. Şahin, a. g. e., s. 126.

72- Seyahatle ilgili daha fazla bilgi için bk. Halfmann, Itinera, s. 193 vd., 204 vdd

73- Şahin, a. g. e., nr. 111-115.

74- TAM II 905; Kokkinia, Opramoas; Akdoğan- Arca, Opramoas.

ai, Khoma, Podalia, Arykanda, Limyra, Phellos, Antiphellos, Phaselis, Kyaneai, Aperlai, Nisa, Sidyma, Gagai ve Akalissos.

Geçirilen bu zor dönemden sonra, İmparator Antoninus Pius Dönemi'nin sonunda bölgede önemli bir idari değişiklik olmuş, Lykia- Pamphylia Eyaleti, askeri yönetimden çıkarılarak senato yönetimi altına alınmıştır⁷⁵. Eyalet, İ. S. 179 yılında, geçici bir süre için yeniden askeri yönetim altına girmiştir⁷⁶. Fakat bundan sonra eyalet devamlı surette senato yönetimi altına girmiştir. İ.S. 3. yüzyıl sonlarına kadar bu durum devam etmiştir⁷⁷.

Lykia ve Pamphylia kentleri, İ.S. 3. yüzyılın sonlarından itibaren, Isaurialı eşkıyaların düzenlediği yağma akınlarına maruz kalmıştır⁹⁰⁶. Birçok kent bu akınlardan etkilenerek büyük bir çöküş yaşamıştır. İ.S. 5. yüzyıla kadar bu akınlara devam etmiş ve kentler oldukça küçülmüştür. Bu dönemde, birçok eyalet küçültülmüş, çifte eyaletler birbirinden ayrılmıştır, fakat Lykia-Pamphylia çifte eyaletinin ayrılması, ancak İ.S. 312 yılından sonra, Constantinus'un kraliyet reformları çerçevesinde gerçekleşmiştir⁷⁸. Bu ayrılma, İ.S. 325 yılı Nikaia Konsül listelerinde açıkça görülmektedir⁷⁹. Bölge, İ.S. 7. yüzyılda, Arap akınlarına maruz kalmıştır. Ticari güvenliği tehlike altına giren Roma yönetimi 7. yüzyılın ortalarından itibaren eyalet sistemi yerine bu akınlara başa çıkabilmek için yeni bir idari sistemi kabul etmiştir. Bu yeni sistem, "operasyon bölgesi, görev yeri" anlamlarına gelen *Thema*'dır. Lykia bu dönemde Pamphylia ile birlikte *Thema Anatolikon*'a dahil olmuştur⁸⁰. Arap akınları yüzünden özellikle sahil kentler açık hedefi olarak oldukça büyük zararlara uğramışlardır. Araplar İ.S. 666 yılında Pamphylia sahilini yağmalamıştır. Bu saldırılarda Pamphylia körfezinin baş limanı konumunda olan ve ticari açıdan önem kazanan Attaleia özellikle hedef olarak seçilmiştir. Lykia, İ.S. 8. yüzyılda, adını Lykia kenti Kibyra'dan alan *Kibyrraioton Thema*'ya dahil olmuştur⁸¹ *Kibyrraioton Thema*'ya ait donanma, başkent Attaleia'da üs kurmuştur. Bu donanma İ.S. 11 yüzyıla kadar Lykia- Pamphylia sahilini Arap akınlarına karşı korumuştur. 1071 Malazgirt savaşından sonra Türkmenler Lykia ve Pamphylia bölgelerini ele geçirmişlerdir.

75- Brandt, Gesellschaft 1992, s. 99; Şahin, Statthalter 1992, s. 77- 90; Brandt- Kolb, Lycia et Pamphylia, s. 25.

76- Behrwald, Lykischer Bund 2000, s. 151 vd.; Şahin, Ti. Iulius Frugi 1984, s. 45 vd.

77- Brandt, Gesellschaft 1992, s. 99.

78- Cod. Theodos. XIII 10. 2 (= Cod. Just. XI 49. 1); Hellenkemper - Hild, TIB VIII 1-2, s. 109.

79- Brandt, Gesellschaft 1992, s. 170; Hellenkemper - Hild, TIB VIII 1-2, s. 109.

80- Hellenkemper - Hild, TIB VIII 1-2, s. 116 dn. 250.

81- Hellenkemper - Hild, a. g. e., s. 118 vd.

Heykel - Antalya Müzesi

BİBLİOGRAFYA VE KISALTMALAR

Akdoğu- Arca, Opramoas

E. N. Akdoğu- Arca, Lykia'lı bir Euergetes:
Opramoas, şurada: Şahin- Adak, Likya İncelemeleri I, s. 79- 90.

Akşit, Lykia 1971

Hellenistik ve Roma Devrinde Lykia, İstanbul, 1971.

AMS

Asia Minor Studien. Forschungsstelle Asia Minor im Seminar
für Alte Geschichte der Westfälischen Wilhelms-Universität
Münster. Bonn, Habelt.

AnatSt

Anatolian Studies=Journal of the British Institute
of Archaeology at Ankara. London, 140 Cromwell

AncSoc

Ancient Society. Louvain

Annuario

Annuario della Scuola Archeologica die Atene e delle
Missioni Italiane in Oriente. Roma

ANRW

Aufstieg und Niedergang der römischen Welt,
(Berlin-New York 1972-)

BCH

Bulletin de Correspondance Hellénique. Paris

Behrwald, Lykischer Bund 2000

R. Behrwald, Der Lykische Bund. Untersuchungen zu
Geschichte und Verfassung, Bonn 2000 (Antiquitas. Reihe 1,
Abhandlung zur alten Geschichte 48).

Belleten

Revue publiée par la Société Turque d'Histoire.

Bosch, Pamphylia

E. Bosch, Pamphylia tarihine dair tetkikler/
Studien zur Geschichte Pamphyliens, Ankara 1957

Brandt, Gesellschaft 1992

H. Brandt, Gesellschaft und Wirtschaft Pamphyliens und
Pisidiens im Altertum, surada: AMS 7, Bonn, Habelt, 1992.

Brandt – Kolb, Lycia et Pamphylia

H. Brandt- F. Kolb, Lycia et Pamphylia. Eine römische Provinz
im Südwesten Kleinasien, Mainz am Rhein 2005.

Bresson, Rhodes and Lycia

A. Bresson, Rhodes and Lycia in Hellenistic
Time, şurada: Gabrielsen V. Et al. (ed.),
Hellenistic Rhodes Politics, Culture and Society
(Aarhus 1999. Studies in Hellenistic Civilization 9), s. 95-131.

Bull. ép.

J. ve L. Robert, Bulletin épigraphique, dans la
Revue des Etudes Grecques. Paris

Chiron

Chiron. Mitteilungen der Commission für alte
Geschichte und Epigraphik des deutschen
archeologischen Instituts. München

CIG

Corpus Inscriptionum Graecarum, Berlin 1825–1877.

CIL

Corpus Inscriptionum Latinarum, I–XVI, Berlin, 1862, en cours

EpigrAnat

Epigraphica Anatolica=Zeitschrift für Epigraphik
und historische Geographie Anatoliens. Bonn, Habelt.

Halfmann, Itinera

H. Halfmann, Itinera Principum, Stuttgart 1986.

Hellenkemper - Hild, TIB VIII 1-2

H. Hellenkemper - F. Hild, Tabula Imperii
Byzantini 8: Pamphylien und Lykien, Viyana 2004.

Holtheide, Bürgerrechtspolitik 1983,

B. Holtheide, Römische Bürgerrechtspolitik und römische
Neubürger in der Provinz Asia,
HochschulVerlag–Freiburg, 1983.

I. v. Perge

S. Şahin, Die Inschriften von Perge (IK 54), Bonn, 1999.

IG

Inscriptiones Graecae, Berlin, 1878–1939.

IGR	Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes, Bant III= Lykia et Pamphylia. (Paris 1906–1927)
IK	Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien. Bonn, 1972–
Jameson, Attaleia 1970	S. Jameson, Attaleia, şurada: RE Suppl. 12, (1970) s.110–129.
Jameson, Lykia 1973	S. Jameson, Lykia, şurada: RE Suppl. 13 (1973) s. 265– 308.
JHS	Journal of Hellenic Studies. London, Soc. for the Promotion of Hellenic Studies.
Jones, Cities 1971	A.H.M. Jones, The Cities of the Eastern Roman Provinces, Oxford ² 1971
JRS	Journal of Roman Studies. London, Soc. for the Promotion of Roman Studies.
Kokkinia, Opramoas	C. Kokkinia, Die Opramoas-Inschrift von Rhodiapolis. Euergetismus und soziale Eliten in Lykien, Bonn 2000 (Antiquitas. Reihe 3, Abhandlungen zur alten Geschichte 40)
Lanckoronski, Städte 1890	K. v. Lanckoronski, Städte Pamphylens und Pisidiens 1. Wien, Prag, Leipzig 1890.
Liddell–Scott–Jones	H.G. Liddell–R. Scott–H.St. Jones, A Greek–English Lexicon. With a Supplement, Oxford 1968.
Liebenam, Städteverwaltung 1967	W. Liebenam, Städteverwaltung im römischen Kaiserreiche, Amsterdam, 1967.
Magie, Roman Rule 1950	D. Magie, Roman Rule in Asia Minor, Princeton 1950.
Mon. Ant.	Monumenti antichi pubblicati per cura della Accademia Nazionale dei Lincei.
Nollé, Side 1993	J. Nollé, Die Inschriften von Side 1 (I.K. 43), Bonn 1993
OGIS	W. Dittenberger, Orientis Graeci Inscriptiones Selectae, Leipzig, 1903–1905.
Ormerod, Servilius Isauricus 1922	H. A. Ormerod, The Campaigns of Servilius Isauricus against the Pirates, şurada: JRS 12, 1922, s. 35– 56.
PIR	Prosopographia Imperii Romani saeculi I, II, III, E. Klebs, H. Dessau 3 Bde., Berlin 1897–1898.
PIR²	Prosopographia imperii Romani saec. I, II, III, E. Groag, A. Stein, L. Petersen, J. Burian, K.–P. Johne, L. Vidman, 5 Bde., Berlin/ Leipzig ² 1933– 987.
Pleket, Political Culture	H.W. Pleket, Political Culture and Political Practice in the Cities of Asia Minor in the Roman Empire, şurada: Politische Theorie und Praxis im Altertum, Darmstadt 1998, s. 204–216.
Pohl, Pirateri	H. Pohl, Die römische Politik und die Piraterie im östlichen Mittelmeer vom 3. bis zum 1. Jh. V. Chr., Berlin 1993.
Quass, Honoratiorenschicht	F. Quass, Die Honoratiorenschicht in den Städten 1993 des griechischen Ostens. Untersuchungen zur politischen und sozialen Entwicklung in hellenistischer und römischer Zeit, Stuttgart 1993.
RE	Paulys Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft, Stuttgart, 1893–

Ruge, Pamphylia 1949

SEG

Sherwin - White, Foreign Policy

Sherwin-White, Citizenship

Şahin, Ti. Iulius Frugi 1984

Şahin, Statthalter 1992

Şahin, Stadiasmus 1994

Şahin, Perge 1999

Şahin- Adak, Stadiasmus 2007

TAM

Troxell, Coinage

Viale, Adalia 1925-26

Wörrle, Stadt und Fest

ZPE

ANTİK YAZARLAR

Appianos,

Caesar,

Cicero,

W. Ruge, Pamphylia, şurada: RE 18, (1949) s. 354-407

Supplementum Epigraphicum Graecarum, Amsterdam 1923

A. N. Sherwin- White, Roman Foreign Policy in the East, 168 B.C. to A.D. 1, Londra 1984.

S. Sherwin-White, The Roman Citizenship, Oxford University Press, 1996.

S. Şahin, Ti. Iulius Frugi, Proconsul von Lycia-Pamphylia unter Mark Aurel und Verus, şurada: EpigrAnat. 3,1984, s. 39- 48.

S. Şahin, Statthalter der Provinzen Lycia Pamphylia und Bithynia-Pontus in der Zeit der Statusänderung bei der Provinzen unter Mark Aurel und Lucius Verus, şurada: EpigrAnat. 20, 1992, s. 77- 90.

S. Şahin, Ein Vorbericht über den Stadiasmus Provinciae Lyciae in Patara, şurada: LYKIA 1, 1994, s.130-137.

S. Şahin, Die Inschriften von Perge (IK 54), Bonn 1999.

S. Şahin- M. Adak, Stadiasmus Patarensis. Itinera Romana Provinciae Lyciae. Bd. 1. İstanbul 2007.

Tituli Asiae Minoris, Vienne, 1901-

H.A. Troxell, The Coinage of the Lycian League, New York 1982.

V. Viale, Relazione sull'attività della Missione Archeologica di Adalia, şurada: Annuario VIII-IX (1925-26) s. 357-392.

M.Wörrle, Stadt und Fest im kaiserzeitlichen Kleasien, München 1988 (Vestigia 39).

Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik. Bonn, Habelt.

Bell. Civ = *Bella civilia* Mith.= *Mithridatica* Syr.= *Syriaca*
Kullanılan Metin ve Çeviri: Appian's Roman History, with an English translation by H. White I-IV. Cambridge, Mass.- London 1912-1913 (The Loeb Classical Library)

Bell. Alex.= *Bellum Alexandrinum*
Kullanılan Metin ve Çeviri: Alexandrian, African and Spanish Wars. With an English translation by A. G. Way. Cambridge, Mass.- London 1955 (The Loeb Classical Library)

De Lege Agraria= Leg. Agr.
Kullanılan Metin ve Çeviri: The Speeches. With an English translation by J. H. Freese I-III. London- New York 1930 (The Loeb Classical Library)

Mur.= Oratio pro L. Murena.
Kullanılan Metin ve Çeviri: The Speech of in Defence of Lucius Murena. With an English translation by L. E. Lord. Cambridge, Mass.-London 1964 (The Loeb Classical Library)

Verr.= In Verem
Kullanılan Metin ve Çeviri: The Verine Orations. With an English translation by L. H. G.

I-II. London- New York 1959-60 (The Loeb Classical Library)

Dio Cassius

Rhomaika. Kullanılan Metin ve Çeviri: Roman History. With an English translation by E. Cary I-IX. London 1914-1927 (The Loeb Classical Library)

Dio Chrysostomos

Orationes, Kullanılan Metin ve Çeviri: Dio Chrysostom. With an English translation by E. Cohoon- H.L. Crosby. London 1932-1953 (The Loeb Classical Library)

Diodoros Sikylos

Bibliothēke Historike. Kullanılan Metin ve Çeviri: diyotorus of Sicily. With an English translation by R. M. Geer. London 1947. (The Loeb Classical Library)

Livius,

Ab Urbe Condita. Kullanılan Metin ve Çeviri: Livy, From the founding of the city. With an English translation by A. C. Schlesinger. I-XIV. London, New York 1967. (The Loeb Classical Library)

Plutarkhos,

Brut.= *Brutus*, Ed. K. Ziegler, vol. 2.1, 2.baskı. Leipzig: Teubner, 1964.
Pomp.= Pompeius.
Sull.= Sula
(Bioi Paralleloi) Kullanılan Metin ve Çeviri: Plutarch's Lives. With an English translation by B. Perrin. I-XI. London, New York 1959. (The Loeb Classical Library)

Polybios

Historiai. Kullanılan Metin ve Çeviri: The Histories. With an English translation by W. R. Paton. I-VI. Cambridge, Mass.-London, 1922 vd. (The Loeb Classical Library)

Strabon,

"Geographika. Coğrafya. Çev. A. Pekman. 4. baskı. İstanbul, 2000

Suetonius,

De Vitae Caesarum. Kullanılan Metin ve Çeviri: The Lives of the Caesars. With an English translation by J. C. Rolfe I-II. Cambridge, Mass.-London, 1951. (The Loeb Classical Library)

Tacitus,

Historia. Kullanılan Metin ve Çeviri: The Histories. With an English translation by C. H. Moore I-II. Cambridge, Mass.-London, 1968. (The Loeb Classical Library)

Lahit, Antalya Müzesi

1. Genel Bakış

Prof. Dr. Burhan VARKIVANÇ⁸²

İlk kez bir yerleşime alan edilmesinin ardından farklı kültürlerce ve kesintisiz iskan edilen Antalya, zaman, deprem, yangın ve kuşatmalar yanında farklı dönemlerdeki onarımlar, yenilemeler, yıkımlar, bakımsızlık ve dolgu gibi insan ve doğa kaynaklı etkenler nedeniyle özellikle Kaleiçi'ndeki Antik Dönem'e ait kültürel dokusunun çok azını günümüze kadar taşıyabilmiştir. Bunlara modern yapılaşma, ihmal ve bitki örtüsü ile kısmen kapanmışlık da eklendiğinde, var olan kalıntılara yönelik ayrıntılı inceleme olanağı günümüz koşullarında çoğu kez bulunmamaktadır. Bu alanda son yıllarda gerçekleştirilen yeni yapılaşmalar ve alt yapı çalışmalarına yönelik kazılar sırasında saptanan buluntular kentin Antik Dönem kültürel tarihinin daha iyi anlaşılması yönünde bulunmaz fırsatlar ortaya koymuş olsa da, çalışmaların hızlı akış süreci ve buluntuların bütünlük içeren bir değerlendirmelerinin henüz yapılmaması, yerleşimle ilgili bilgilerimizin halen kısıtlı ve göreceli kalmasına neden olmaktadır.

2. Geç Klasik - Erken Hellenistik Dönem

Bölge, son araştırmalar sonrasında günümüzden yaklaşık 500.000 yıl öncesine tarihlenen Karain Mağarası ile Anadolu'nun bilinen en erken insan yerleşimi-

ni içermesine karşın, günümüzde Kaleiçi olarak anılan alanda şekillenen ilk yerleşim, olasılıkla İ.Ö. 300 civarında, diğer bir deyişle yakın bölgede bilinen Perge, Side, Phaselis, Magydos (Lara'daki Karpuzkaldıran askeri kamp alanı), Aspendos, Termessos gibi antik kentlerden oldukça sonra oluşturulmuştur. Yakın bölgedeki tek doğal, korunaklı ve denizle daha kolay iletişim kurulabilen bir limana sahip olmasına karşın alanın oldukça geç bir dönemde yerleşime açılması, olasılıkla alanın fiziksel yapısı ile ilgilidir. Günümüzden yaklaşık 50 yıl öncesine kadar kuzeydeki yoğun yağış yanında Düden Çayı'nı çok sayıda kol üzerinden denize ulaştırarak ve denize dik traverten kayalıklar (falezler) boyunca denize döken suyolları, yerleşimin kurulması öncesinde özellikle günümüzdeki Yat Limanı civarında yerleşik insan yaşamına uygun olmayan aşırı sulak ve bataklık bir bölgenin oluşmasına neden olmuşlardır. Yat Limanı ve doğusundaki sahilin Konyaaltı'ndan Lara'ya uzanan dik kayalık şeritte derin girinti ve denize kolaylıkla ulaşılabilen, yumuşak bir eğim içeren tek alan olması, bu alanın güçlü su akışı ile aşınarak oluştuğunu düşündürmektedir. Bölgenin yukarıda sözü edilen deniz bağlantılı büyük kentlerinin sıklığı yanında, Antalya'nın kuzeyinden gelip, denize daha kolay ve hızlı ulaşım yolu arayan toplulukların yeni bir yerleşim alanı oluşturmak amacıyla düzenledikleri alan, liman civarındaki su yollarının yönünün doğal ya da insan eliyle değiştirilmesi ve liman üstünün yerleşime uygun düzenlenmesi sonrasında iskan edilmiştir. Doğru

82- Akdeniz Ünv. Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Garajı Mevkii olarak bilinen alan ve civarında yapılan kazılar sırasında saptanan ve en erkenleri İ.Ö. 4. yüzyıl içinde tarihlenebilen mezarların ait oldukları en yakın yerleşim Kaleiçi'nde oluşturulmuş olmalıdır. Fiziksel yapı ve antik aktarımlar (Strabon, Pausanias) ışığında, liman odaklı küçük bir yerleşim olan Korykos ile, Antalya'nın ilk temellerinin atıldığını düşünmek yanlış olmayacaktır. Alanın İ.Ö. 2. yy.da Attaleia adı altında kentleşmesi ile birlikte bu döneme ait kentsel kalıntıların yok olma veya sonraki dönemlere ait yapılar altında kaybolma süreci başlamıştır. Kesin yayılım alanını saptamak günümüzde olası olmayan bu dönem yerleşmesi olasılıkla, limanın hemen doğusunda ve bunu çevreleyen bir boyuta sahip olup, kuzey ve güneyde günümüzdeki Mermerli ve Tophane terasları arasında yayılmış, doğuda ise Tekeli Mehmet Paşa Camii – Yivli Minare civarına kadar uzanmış olmalıdır. Dönemin hareketli siyasal yapısı göz önüne getirildiğinde kentin bir savunma sistemine ve limanı sınırlayan ve koruyan kuleli mendireklere sahip olması da kaçınılmaz görünmektedir. Kırk Merdiven olarak adlandırılan ve limandan kente girişi sağlayan basamaklı güzergâhın güneyindeki kayalıklarda saptanan bazı kaya basamakları, bu dönemde yerleşimden limana günümüzdeki lerden farklı noktalarda geçiş sağlandığını göstermektedir. Limanın doğu yukarısında yer alan yerleşimin niteliği ve yapısallığına ait hiçbir aktarım ya da veri bulunmamaktadır. Herhangi bir yapısal özelliği olmayan, agora niteliğinde ticari, dinsel, sosyal ve kültürel işlevli bir meydan ve kutsal bir alan dışında Klasik Dönem'in bölgenin iklimsel koşullarına uygun küçük ve avlulu konutlarını yukarıda kabaca sınırları çizilen sur duvarı içinde tasavvur etmek, bu küçük yerleşimin yapısallığı konusunda bazı izlenimler edinilmesini sağlayacaktır.

3. Orta Hellenistik Dönem

Sulak ve bataklık arazi nedeniyle ulaşım ve limanın askeri ve ticari amaçlarla kullanımının henüz oldukça güç olduğu o dönemde, bölgenin diğer büyük kentlerin egemenlik alanında yer alan bu küçük yerleşim, yoğun paylaşım ve hâkimiyet savaşlarının yaşandığı İ.Ö. 2. yy. ortalarında Anadolu'daki en güçlü krallık olan Bergama Krallığı'nın egemenliğine katılmış ve bu krallığın Doğu Akdeniz'de doğrudan denize açılabilceği tek alanı olmuştur. Kuruluşuna ilişkin, adını aldığı kurucusu II. Attalos Philadelphos'a mal edilen "Bana Bir Yeryüzü Cenneti Bulun" söylencesinin ötesinde, Kıbrıs üzerinden, dönemin en önemli kentlerinden İskenderiye başta olmak üzere tüm Doğu Akdeniz ticaretinde önemli bir konuma; doğal ve korunaklı limanı ile de bölgenin stratejik ve ekonomik hâkimiyetinde büyük öneme sahip olması ile ön plana çıkan Korykos'un, böylelikle ilk kentleşme süreci başlamıştır. Özellikle limanın yeniden düzenlenmesi yanında Likya, Pisidia ve Pamphylia bölgelerini bağlayan yolların kesişme noktasındaki kent, Hellenistik

Dönem'le birlikte bölgenin Kıbrıs, Mısır ve Levant bölgesine uzanan ticari ve askeri trafiğinde önem kazanmıştır. Yerleşimin bu dönemde güney ve doğu yönlerde genişletildiği; diğer bir anlatımla, 1930'lu yıllara kadar büyük oranda ayakta duran sur duvarlarının çevrelediği alan boyutuna yayıldığı son yıllardaki araştırmalar ile ortaya konulmuştur. Kaleiçi'nin kültür varlığı ve kültürel sürekliliği açısından büyük önem taşıyan ve yapısal bir özelliği ile Kesik Minare olarak adlandırılan alanda yapılan kazılar, yerleşim sınırlarının II. Attalos Philadelphos döneminde güneyde en azından bu alana kadar uzandığına işaret eden saptanan kalıntıların ortaya çıkarılmasına olanak sağlamışlardır (Res. 1). Alanın doğu ve güneyinde L-formunda bir dizin gösteren mekanlar, bu mevkinin İ.Ö. 2. yüzyıl ortaları ile birlikte kentin olasılıkla agorasını oluşturan yapılar ile donatıldıklarını ortaya koymuşlardır. Söz konusu kalıntılar bu dönem yerleşmesinin kent içinde saptanan tek yapısal buluntularıdır. Önceki yerleşim Korykos'un yayıldığı liman üzerindeki alan bu dönemde olasılıkla yerleşimin akropolü olarak düzenlenmiş, günümüzde Kırk Merdiven'in kente girişi sağladığı noktadan başlayarak Kale Kapısı'na uzanan ve Bizans ve Selçuklu Dönemleri'nde onarılan iç sur duvarı da bu akropolün güney sınırını oluşturmuş olmalıdır. Kente ve limana hâkim konumdaki bu akropolün, -Bergama Yukarı Kent'te olduğu gibi- kent yöneticilerinin saray niteliğindeki anıtsal barınma mekanlarını ve bazı kutsal alanlarını içerdiği düşünülmelidir. Kalıntılara Mermerli Plajı'nın güneyinde rastlanabilen Hellenistik Dönem güçlü sur duvarları günümüzde de olduğu gibi Kale Kapısı ve Üç Kapılar'da kent dışına açılan anıtsal kapılar; kent dokusu ise Bergama yanında bir çok Klasik ve Hellenistik Dönem kentinde gözlemlenen, dörtgen adalara ayrılmış bir bölünme ve anıtsal kapılardan kent içine uzanan geniş caddeler ile donatılmış olmalıdır. Kentte, agoraya komşu bouleuterion, prytaneion gibi bazı kamu yapıları, akropol ve agora yakında tapınaklar, arazi yapısı nedeniyle tek uygun alan olan Mermerli Terası'nda da olasılıkla bir tiyatronun varlığını düşünmek yanlış olmayacaktır. Kentin bu dönemdeki kültürel, dinsel ve toplumsal yapısını aydınlatabilecek veri ve bulgulara ne yazık ki fazla rastlanamamıştır. Kesik Minare alanındaki anıtsal kalıntının özellikle apsis dış duvarlarında devşirme olarak kullanılan dor düzenindeki çok sayıdaki sütun başlığı (Res. 2) ve yapının temel seviyesinde saptanan ve söz konusu başlıklara ait sütun tambur ve gövdeleri ile kentin iç surlarında kullanılan çok sayıda triglif-metop blokları, kentin Hellenistik Dönem içinde büyük olasılıkla da, kentin baş tanrıçası Athena'ya adanmış anıtsal bir tapınağın varlığına işaret etmektedirler. Bu dönemin Attaleia sikkelerinde ayrıca Poseidon'a rastlanması da bir liman kenti için olağandır. Küçük boyutta da olsa, kentin bölge ve Bergama'da saygınlık gören, başta Zeus olmak üzere diğer bazı tanrıların da kült alanlarını içermiş olması gerekmektedir.

4. Roma Dönemi

Roma Dönemi'nin kalıntı ve buluntuları, kentin İ.S. 1. yüzyılla birlikte yapısal ve kültürel açıdan oldukça iyi anlaşılmasında etken olmaktadır. Bu döneme ait çok sayıda yapı kalıntısı, yazıt, sikke buluntuları ve heykeltıraşlık eserleri kentteki siyasi, idari ve dinsel yapı ile imar faaliyetleri hakkında kapsamlı bilgi sahibi olmamıza olanak sağlamaktadırlar. Özellikle İ.S. 2. yüzyılda diğer birçok Roma kenti gibi kalkınan kent, özellikle günümüze ulaşan kule yapılarından anlaşılacağı gibi daha güçlü bir sur duvarı ile çevrilmiş, kente sayısı artan ve genelde İtalya kökenli olan zengin vatandaşların katkıları ile anıtsal yapılarla donatılmış ve bu dönemde bölgeyi ziyaret eden Roma İmparatoru Hadrianus'u konuk etmiştir.

Sur duvarlarının bir bölümü yanında Hıdırlık Kulesi (Res. 3) ve Hadrianus Kapısı (Res. 4) oldukça iyi durumda günümüze ulaşmışlardır. Kentte, Roma Dönemi'nin görsel yanı sıra ön planda olup, korunan ve kullanılan anıtları olan bu iki yapının günümüze kadar oldukça iyi durumda ulaşabilmesinde, Erken Bizans Dönemi'nde kente yönelik olası tehditler en büyük rolü oynamışlardır. Bu dönemde savunma sistemi içine alınmışlar; Hıdırlık Kulesi bir savunma kulesi olarak işlevini sürdürürken, barışçıl dönemlerin anıtsal geçeneği olan Hadrianus Kapısı kapatılarak adeta bir kabuk içine alınmıştır. Bu süreçte kısmen yıpranan, kente bakan yüzü ve taşıyıcı sistemleri tahrip edilen Hadrianus Kapısı 1960'lı yılların sonlarında geçirdiği kısmi onarımlar ve takviyelerle günümüzdeki görüntüsünü kazanmıştır; ancak, bağlı olduğu kulelerin ve belirli uzunlukta da olsa sur duvarlarının en azından Roma Dönemi seviyelerinde sergilenmeleri, bunların algılanması ve anlaşılmasında daha etkili olacaktır. Hıdırlık Kulesi ise, etrafındaki eklemelerin ortadan kaldırılarak temizlenmesine karşın, henüz özgün yapısallığını yansıtmamaktadır. Yapı etrafındaki yaklaşık 1 m. yüksekliğindeki dolgunun uzaklaştırılması, yakın geçmişteki eklemeler ve onarımların özgününe yakışır bir şekilde yeniden ele alınmaları gerekmektedir. Yapı, mimar Şebnem Alp tarafından kapsamlı bir yüksek lisans çalışması kapsamında ele alınmış, arkeolojik kapsamda tüm detayları sunularak yapıya yönelik bilinen yanlışlıklar düzeltilmiş ve ayrıntılı bir rölevo çalışması ile onarımı ve sağlamlaştırılmasına yönelik öneriler ortaya konulmuştur.

Yapı, Bizans Dönemi ile geçirdiği işlev değişikliğinden başlayarak 19 yy. başına kadar sur sisteminin bir parçası olarak kalmıştır. Bunun yanında, yapıda yer alan çok sayıda haç ve aziz fresklerine ait kalıntılardan anlaşıldığına göre, kutsal bir mekâna dönüştürülmüş olması ile de yapı günümüze kadar sağlam bir şekilde gelmiştir. Herhangi bir yazıt içermemesine karşın, ilk bakışta gezginler olmak üzere araştırmacıların mezar olarak yorumladığı bu yapı, sur sistemine bağlanma-

si nedeniyle sonraları kule olarak adlandırılmıştır. Günümüzde bir bölümü toprak altında kalan yapının oldukça ilginç bir formu vardır. Alttaki kare bir podyum, üstte yuvarlak bir tamburu ile Anadolu'da rastlamadığımız bu ilginç yapı, formu ve iç düzenlemesi ile genellikle başkent Roma'da gördüğümüz tipik bir mezar yapısını yansıtır.

Yapının alt katında, doğudaki ana girişe bağlanan uzun bir koridordan sonra haç planlı bir şemaya açılan nişler ile karşılaşmaktadır. Büyük bir olasılıkla birer lahit barındıran bu nişler, yaklaşık bir metre yüksekliğinde bir podyuma sahiptirler.

Bu nişler, bizim genelde savunma kulelerinde gördüğümüz gibi mazgal pencerelerle dışarıya açılırlar. Bu aydınlatma biçimi, çoğunlukla, içine girilebilen mezar yapılarında söz konusudur. Basamaklarla önce birinci kat üzerine, daha sonra ikinci bir basamak dizisi ile, üstteki tamburun içine ulaşılmaktadır. Bizans Dönemi'ndeki savunma amaçlı düzenlemeler nedeni ile üst yapı özgünlüğünü az da olsa yitirmiş, batıya bakan dandanlar kapatılmıştır.

Genelde, bilimsel gerekçelere dayanmaksızın İ.S. 2. yy.a verilen yapının, son yıllardaki araştırmalarda ayrıntılıca incelenmesi sonrasında İ.S. 1. yüzyılda kent valisine ait bir mezar yapısı olarak inşa edilmiş olması daha olası görülmektedir. Yapının tarihlenmesi ve olası yapı sahibinin önerilmesi konularında yapının tipi, bu tipin yaygınlığı ile, ana girişin iki yanında statü sembolü olarak karşımıza çıkan faskes kabartmaları (kamy demeti içine sarılmış bir balta motifleri) değerlendirilmiş, bunlar Attaleia'da bulunan bir konsül yazıtı ile ilişkilendirilerek yorumlanmışlardır. Kabartmalarda 12 adet faskesin betimlenmesi ile yapının, Roma İmparatorluğu Dönemi'nde senatörlüğe kadar uzanan Calpurniuslar ailesinin İ.S. 1. yy.da Attaleia'da konsüllük görevinde bulunan ferdi Marcus Calpurnius Rufus ve ailesi adına inşa edildiği günümüzde kabul edilmektedir. Yapı hakkında en son ve en kapsamlı araştırma mimar Şebnem Alp tarafından bir yüksek lisans tezi kapsamında yapılmıştır. Ş. Alp'e, benzer örnekler ışığında gerçekleştirdiği rekonstrüksiyonda, günümüzde Türk bayrağının dalgalandığı podyum üzerinde özgününde söz konusu konsülün bir heykeli yer aldığı sonucuna varmıştır.

Üç Kapılar olarak da anılan Hadrianus Kapısı (Res.4), Antalya'nın en belirgin simgelerindendir. Değişik süreçler geçiren yapı, kentin doğuya açılan, dolayısıyla bölgenin en önemli ve yakın kenti Perge'ye açılan kapısı olmuştur. Yapı, Roma Dönemi'ndeki barışçıl ortamda, iki kule arasındaki oldukça geniş alanda savunma sistemi ile tamamen ilgisiz ve görsel amaçlıdır inşa edilmiştir. Hadrianus Kapısı'nın yapımı öncesinde daha farklı bir düzenleme içermesi gereken bu alan, olasılıkla daha yakın iki kule arasında daha korunaklı ve yalın bir kapıya sahip olmalıdır.

Roma İmparatorluğu'nda hâkim olan barış döneminde kentlerin kalkındığı, yeni yapılarla donatıldığı bir süreçte oluşturulan yapı, bezeksel özellikleri yanında, parçalar halinde ele geçen altın kaplama bronz harflerin de işaret ettiği gibi, imparatorluğunun bir bölümünü çeşitli amaçlarla gezen Hadrianus onuruna, bağlılık ifadesi olarak inşa edilmiştir. Granit sütunlarına ve özenli bezemelerine karşın, bedeni yerli taşlardan oluşan yapının inşasında bol miktarda devşirme malzeme de kullanılmıştır.

Kapının geçenekleri 19. yüzyıldan itibaren çekilen fotoğraflarla sıkça karşımıza çıktığı gibi, Erken Bizans Dönemi ile birlikte, eski fotoğraflarda kalıntıları gördüğümüz duvarlarla büyük oranda kapatılmış, İ.S. 10. yy.daki ön sur duvarının ve arka bölümünde de bir duvar inşa edilmesi ile inşası ile kent içi ve dışından algılanamayacak şekilde tamamen gözden kaybolmuştur.

20. yy. başlarındaki sur yıkımı sırasında kente giriş olarak yeniden düzenlenen ve sonraki eklemelerin büyük bölümün kaldırıldığı yarı harabe niteliğindeki yapı Mahmut Akok'un 1960'lı yıllarda gerçekleştirdiği kazılar ve çok özenli olmasa da güzel bir restorasyonu ile günümüzdeki haline kavuşmuştur. Dikkatle incelendiğinde, anıtın ilk yapımına devşirme taşların da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yapı alanının 20. yy. başlarında temizlenmesi sırasında ortada kalan bazı parçaları Antalya Müzesi'ne taşınmış, bazıları da kent içindeki bazı mekan ve binaların evlerin yapımında da kullanılmıştır.

Yapının üzerinde izlenen iki altlık ve F. Beaufort'un uzaktan dürbünle gözlemleyerek, hiçbir ikna edici yönü ve günümüzde varlığı olmayan ikinci bir yazıttan söz etmesi, takın iki katlı olduğu görüşünün uzun süre hakim olmasına; yapıyla ilgilenen tüm bilim adamlarının, gezginlerin vs. bu konuda iddialı bir şekilde iki kat rekonstrüksiyonuna neden olmuştur. Buna göre, üstte her yönde yedişer olmak üzere yazıt taşıyan 14 sütunlu ikinci bir kat yer almaktaydı. Y. Mimar Fulya Okatan'ın ikinci bir katın varlığına işaret eden teknik izleri, yapı üst yüzeyini oluşturan özgün blokları ve sur yapımı sırasında getirilen devşirme altlıkları incelediği yüksek lisans çalışması sonrasında, takın özgününde tek katlı olarak inşa edildiği sonucuna varılmıştır. Çalışma ile, yapının kullanım evrelerinin ve özgün yapı malzemesinin saptanması yanında yaklaşık 2 asırdır aktarılan iki katlılık gibi yanlış bir bilgi ikna edici şekilde düzeltilmiştir.

Roma Dönemi'nin diğer bir önemli yapısal kalıntısı, Kesik Minare alanı içinde kısmen korunabilen kent agorasıdır (Res. 5). Orta Helenistik Dönem agorası bu dönemde, saptanabildiği kadarı ile en azından batı ve kuzey yönlerde genişletilmiştir. Alanın bir bölümüne Bizans Dönemi'nde anıtsal bir kilisenin inşa edilmiş olması ve yapının 19. yüzyıl sonlarına kadar cami işlevli

kullanılması kentin bu bölümündeki tahribatı hızlandırmıştır. Yine de, alanın doğu ve güney sınırı boyunca korunan 3 basamaklı krepis, bazı bölümlerde özgün konumlarını koruyan sütun altlıkları, sütunlara ve üst yapıya ait bazı mimari bloklar, son hali İ.S. 3. yy.a tarihlenebilen Attaleia Agorası'nın günümüzdeki yaklaşıklık 4 katı büyüklüğünde bir boyuta sahip olduğunu göstermektedirler. Dış kenarında dükkan dizisi içeren agora, iç cephede yaklaşık 3 metre derinliğinde ve alanı çevreleyen bir revak dizisi ile Perge Agorası'nı anımsatmaktadır. Kentte saptanan çok sayıda yazıt, mimari parça ve heykeltıraşlık eserleri, alanın çeşitli onur anıtları ile donatıldığının göstergesidirler. Bu anıtların en önemlilerinden birinin temel ve üst yapısına ait kalıntıları, alanın batı köşesinde korunmuştur. Özgün konumda olmayan bu yuvarlak anıt, arşitravındaki yazıta göre olasılıkla "İskenderiyeli olan Serapion oğlu Aneiketos tarafından Attaleia halkına armağan" olarak inşa ettirilmiştir. Alan etrafında ise, henüz Orta Helenistik Dönem'de inşa edildikleri düşünülen diğer kamu yapılarının işlevlerini sürdürdükleri varsayılmalıdır.

Agoranın kuzey sınırı ve güney dışında saptanan 1-1,5 m. genişliğinde ve özenli blok işçiliğindeki su kanalları, doğu yönden agoraya uzanan, geniş ve anıtsal mimari içeren caddelerin, yine alt yapı çalışmaları sırasında saptanan küçük boyutlarda ve genelde künklerden oluşan su ve/veya tahliye kanalları ise, doğu-batı doğrultusunda dar sokakların varlığına, aynı zamanda da Orta Helenistik Dönem'in dik açıklı planlamasının sürdürüldüğüne işaret etmektedirler.

Bu dönemde, özellikle İ.S. 2. yy.'ın ilk yarısında ki imar etkinlikleri içinde sur duvarlarının da köklü bir değişiklik geçirdikleri görülmektedir. Dış surlarda ayakta kalan burçların görünen bölümleri, bazıları Bizans, Selçuklu ve Osmanlı Dönemleri'nde onarım görmüş olsalar da, Hadrianus Takı güneyinde Julia Sancta tarafından yaptırılan ve yazıt yolu ile tarihlenen kulenin, diğer kulelerin malzeme ve işçilik açılarından yakın benzerliği, kent surlarının bu dönemde köklü bir yeniliğe uğradığını göstermektedir.

Yazıtlar, sikkeler ve heykeltıraşlık eserleri ışığında kentin bu dönemde Zeus, Athena, Artemis, Dionysos, Poseidon, Helios, Nemesis, Men, Ares, Herakles, Nike ve Tyche kültlerini barındırdığına işaret etmektedirler.

5. Bizans Dönemi

Hıristiyanlığın İ.S. 4. yüzyıl başlarından itibaren Roma İmparatorluğu içinde yasal bir din olarak kabul edilmesi ve Antik Dönem kültürlerinin aynı yüzyıl sonunda tamamen yasaklanması, tüm Roma İmparatorluğu'nda olduğu gibi Attaleia'da da köklü bir kültürel değişimin yaşanmasına neden olmuştur. Bu değişim kentin fiziksel yapısına da yansımış, başta sur duvarları olmak üzere kent kapsamında çeşitli yapısal değişikliklere gidilmiştir. Attaleia, Roma Dönemi'nin

güçlü ve dayanıklı sur duvarları nedeniyle, Erken Bizans Dönemi'nden itibaren bölgeye ulaşan Arap ve Pers akınları nedeniyle Perge, Termessos gibi büyük kentleri terk eden bazı insan gruplarının yerleşme alanı olmuş; göçlerle sıkışan kentin savunma sistemi bu dönemde doğu ve güneyde genişletilmiş, bir iç ve bir dış sur duvarı yanında kenti çevreleyen iki sur duvarı arasındaki su dolu bir hendek ile güçlendirilmiştir. Roma Dönemi'nin anıt mezarı Hıdırlık Kulesi sur sistemine bağlanarak savunma kulesi olarak işlev değiştirmiş ve bu amaçla üst katında yapısal değişikliklere gidilmiştir. Geçtiğimiz yüzyıl başına kadar varlığını koruyan dış surun kalıntılarını özellikle Yeni Kapı civarında korunan bölümlerinde izlemek olasıdır. Barışın hakim olduğu dönemlerde fazla savunma kaygısı güdülmemeyen kentin anıtsal kapıları bu dönemde büyük oranda yapısal değişiklik görerek güvenli hale getirilmişler. Hadrian Kapısı, ortadaki dar bir giriş dışında tamamen kapatılmış ve iki yanındaki kuleler arasına duvar örülerek savunma sisteminin bir parçası haline getirilmiştir. Geniş cadde ve sokakların var olduğu düzenli kent dokusunun, değişerek yaklaşık günümüzdeki yapısını kazanmasında kentte yaşanan yoğun göç sırasında gereksinim duyulan yeni yaşam alanları etken olmuş olmalıdır. 20. yüzyıl başlarında anılan bir düzine kilisenin büyük çoğunluğu bu dönemde, yeni inşa edilerek yada antik kült alanlarının ve yapılarının işlev değiştirilmesi ile oluşturulmuş olmalıdır. Bu kapsamda örneğin Hadrianus Kapısı'nın kapatılan kuzey geçeneği küçük bir şapele dönüştürülmüştür. Kentin Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde camiye çevrilen kiliselerinden en önemlisi Erken Bizans Dönemi'nde agoranın güneybatı köşesine inşa edilen ve sonraları Kesik Minare olarak anılan yapıdır (Res. 5). Panagia Kilisesi adıyla bilinen bu anıtsal yapının inşası için ancak kentin en geniş kamu alanı kullanılabilmiş, alan kaybına uğramamak için agora sınırlarına uyulmuş ve bu nedenle geleneksel doğu-batı doğrultusundan sapılmıştır. Eklemeler ve üst örtüsündeki değişiklikler ile değişikliklere uğratılan yapı henüz ilk yapım evresinde günümüzde izlenen boyutlarda ve 5 nefli olarak inşa edilmiş, kuzey batısında yer alan giriş niteliğindeki haç planlı yapı ise Orta Bizans Dönem'in eklenmiştir.

Foto: 1

Foto: 2

Foto: 3

Foto: 4

Foto: 5

Yapı genelinde, Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenen sütun başlıkları dışında özgün malzemeye rastlamak neredeyse olanaksızdır. İnşasında kentin Hellenistik ve Roma Dönemleri'ne ait çok sayıda nitelikli blok kullanıldığı yapı kentin 13. yüzyılda Selçuklular tarafından fethi sonrasında da ilk işlevini sürdürmüş ve ancak 16. yüzyılda minare eklenmesi, apsis içine mihrap inşa edilmesi ve zemin yükseltilmesi gibi küçük yapısal değişiklik ve eklemelerle camiye dönüştürülmüştür.

